

GEREDE TEMETTUAT DEFTERLERİ
(Hicrî 1260/ Milâdî 1844)

Ramazan KAŞMER

BELGELERLE DESTEKLENMİŞ 2. BASKI

Cilt I

İSTANBUL-2025

TAKDİM

Tarihi binlerce yıl öncesine dayanan bir ilçenin belediye başkanlığını yapıyor olmanın gururunu taşıyorum. M.Ö ve M.S bütün devirlerde Gerede'nin jeopolitik öneme haiz olması sebebiyle Gerede birçok devletin elinde her zaman konjektürel değerini muhafaza etmiştir. Ancak bu kadim şehrin yazılı tarihi belgeleri günümüze yeteri kadar taşınamamıştır. Görev sürem içersinde kendime; gelecek nesillere tarihi kaynakları aktarmayı ulvi bir hedef olarak koydum. Bayrağı devir aldığım Ömer Baygın ağabeyimin bu alanda yapmış olduğu çalışmalar ve üzerinde çalışılan, baskısı bize nasip olan Gerede Temettuat Defteri; Gerede'nin geçmişinden geleceğe taşınması noktasında mihenk taşıdır.

Elinizde bulunan bu temettuat defteri 1840'lı yıllarda Osmanlı hâkimiyetindeki topraklarda dönemin yetkilileri tarafından hazırlanmış olup; bölgelerin mal-mülk, hayvan, arazi ve yaşayan bütün insanla-rın şahsi malvarlıklarını kaydetmek için hazırlanmış resmi belgelerdir. Bu defterler; sosyo-ekonomik hayat, nüfus ve tarımsal ekonomi ile ilgili bütün karakteristik özellikleri kapsamaktadır. Defterlerin sahip olduğu muhteva ve zenginlik, 19. yüzyılın Osmanlı taşrasını en geniş haliyle bize yansıtmaktadır.

Osmanlı taşrasında da önemli yerleşim yerlerinden olan Gerede'mizde de o dönemde bu defter kayıt altına alınmış ve günümüzde Emekli Öğretmen değerli hemşehrimiz Ramazan Kaşmer Hoca'mızın kişisel gayretleri ile arşivlerden çıkarılarak günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Belediye olarak her zaman bu tür çalışmaların destekleyicisi olmayı kendimize vazife edindiğimiz için bu önemli ve tarihi çalışmanın kitap olarak hayat bulmasını sağladık.

Geçmişimize ve günümüze ışık tutacağına inandığımız Gerede Temettuat Defterleri'nin Geredemiz için önemli bir kültür hizmeti olduğunu düşünüyor ve bu eserin hazırlanmasında başta Sayın Ramazan Kaşmer Hoca'mız olmak üzere emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Mustafa ALLAR

Gerede Belediye Başkanı

BİRİNCİ BASKININ ÖN SÖZÜ

Günümüzde tarih araştırmaları devletlerin ve önemli şahısların tarihlerinden çok toplumların sosyal yaşantıları, gelirleri, ekonomik imkânları gibi sahalara yönelme eğilimi göstermektedir.

Osmanlı Devleti hakkında yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak siyasi ve askerî konuları içermektedir. Ancak özellikle son yıllarda yerel tarih çalışmalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Osmanlı tarihi içerisinde büyük önem taşıyan temettuat defterleri incelendiğinde geçmişe ait birçok bilgi, gün yüzüne çıkmaktadır. Bundan yüz yetmiş ya da yüz seksen yıl önce sosyal hayatımızda var olan çömlekçilik, kalaycılık, bakırcılık, çubukçuluk, nalbantçılık, semercilik gibi sanat dalları ve derbentçilik, hamlacılık (kayıkçılık) vb. iş kolları bugün ne yazık ki tarihe karışmıştır. Öte yandan kısmen yaşayan sanat dallarından bazılarının özelliği bugün yaşayanlarca bilinmemektedir.

Yakın tarihlerde araştırmacılara açılan temettuat defterlerinin hazırlanma amacı, kişilerin iktisadi imkanlarını tespit etmek ve buna göre senelik kazancına göre vergilendirme sistemi kurmaktır.

Bu defterler hem toplumsal tarih araştırmaları yönünden hem de devletin taşrada idarî üniteleri olan kazaların sosyal, iktisadî ve demografik durumları ile ilgili yapılacak tahlilî çalışmalar için çok önemli bilgiler sunmaktadır. Böylece bugün unutulmaya yüz tutan kültürel ve iktisadî değerlerimiz, bu defterler sayesinde günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin çok geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla ortaya çıkan nüfus, üretim ve toprak gibi hususların çeşitliliği, bu alanlarda yapılacak çalışmaları hâliyle güçleştirmektedir. O yüzden belirli bir zaman ve bölgeyi kapsayan bu çalışmamızın Osmanlı tarihinin sosyal ve ekonomik hayatı hakkında yapılacak tespit ve değerlendirmelere küçük bir katkı sağlayacağını umuyorum.

Bu defterlerde, adı geçen mahalle ve köylerde hâlen ikamet edenlerden veya belki de bu kitabı okuyanlardan bazılarının atalarının adları zikredilmiştir.

Pek çok özelliği ile vasat bir Anadolu kasabası özelliklerini taşıyan Gerede'nin 19. yüzyıla ait temettuat defterleri araştırılarak, hem bu Osmanlı şehrinin sosyo-ekonomik yapısı belirlenmeye çalışılmış hem de bölgesel tarihçiliğe bir örnek teşkil edilmesi sağlanmıştır. İşte bu mütevazı çalışmamızda 1844 tarihli temettuat defterlerinden yararlanılmış olup Gerede şehir ve kırsal kesimine ait temettuat defterleri aynen yayımlanmıştır. Bazı karye isimlerinin ve hanelerle ilgili bilgilerinin defterlerde (Bu defterlerin bir kısmının ve sayfalarının kaybolmuş olması ihtimal dahilindedir.) yer almaması bu çalışmanın eksik yönünü oluşturmaktadır.

Ayrıca belgelerde kâtiplerin farklı yazımları da gözlenmiştir. Meselâ, bazı yerlerde “vergü-yi muhasasa”, “zuhuratdan”, “hâsılat-ı senevî” şeklinde kullanılan sözcükler bazı yerlerde de “vergü-yi mahsusa”, “zuhuratından” ve “hâsılat-ı senevîsi” şeklinde kullanılmıştır.

Her halükârda Gerede Temettuat Defterleri, Gerede'nin Tanzimat döneminde sahip olduğu içtimaî, idarî, iktisadî ve kültürel yapısına ait en temel kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

1993 yılında başlamış olduğum bu çalışma, kimi zaman yoğun çalışmayla kimi zaman da bekletilerek yirmi sene gibi uzun bir dönemden sonra 2013 yılında son şekline ulaşmıştır. Çünkü el yazılı olan arşiv belgelerinin okunması, elde edilen bu bilgilerin teyit edilmesi, âdeta iğneyle kuyu kazmak misali meşakkatli bir çalışma olurken yeni tasnif sonucu arşiv dosyalarındaki bazı belgelerin belki çıkar umuduyla beklenmesi durumunda kalınmıştır. Nitekim Mayıs 2010'da Seviller Mahallesi'ne ait elli hanenin ve birkaç karyenin bilgilerine de ulaşılmıştır.

Böyle bir çalışmaya beni teşvik eden sınıf arkadaşım ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'na, Gerede ile ilgili belge ve temettuatları birlikte yayınlamamı tavsiye eden Sayın Prof. Dr. Said Öztürk'e, değerli katkılarından dolayı Sayın Prof. Dr. Arif Bilgin'e ve temettuat belgelerinin tüm tasihlerini yaparak bana kıymetli vakitlerini ayıran ve her bakımdan destek ve yardımcı olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Recep Ahıskalı'ya, Sayın Mehmet Keçeci'ye, Sayın Kâzım Ünlüol'a, Sayın Utku Sönmez'e, Karıka Baskı ve Dijital Kopyalama Sistemleri'nden Sayın Hasan Hüseyin Demir'e, çalışmama Türk dili ve anlatımı açısından katkı sağlayan değerli meslektaşlarım Edebiyat Öğretmenleri Sayın Zuhal Atagün, Tuğba Ateş Tel ve Pınar Adatepe'ye, Sayın Sevim Cevizbaş'a sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bu yorucu çalışmam esnasında desteklerini esirgemeyen başta babam Hafız İbrahim Kaşmer'e, sevgili eşim Melahat Kaşmer'e ve çocuklarım Şule Zeliha, Hale, Zuhal ve Muhammed Kemal'e de çok teşekkür ederim. Annemi rahmetle anıyorum. Bu çalışmada elde olmayan nedenlerle bazı noksanlıklar görülebilir. Bundan dolayı okuyucularımızın beni mazur göreceğini ümit ederim.

Gerede Belediyesinin kuruluşunun 143. yılında böyle bir eseri Gerede'mize kazandırmaktan büyük bir mutluluk duyuyorum. Kültürel ve tarihî değerlere önem vererek sosyal belediyecilik anlayışını en iyi şekilde uygulayan başta önceki dönem belediye başkanı Sayın Ömer Baygın ile 30 Mart 2014 seçimlerinde başkanlığı devralan Sayın Mustafa Allar'ın verdiği maddi ve manevi destekle bu çalışma okuyucu eline ulaşmıştır. Eserin yayımlanmasında başta Sayın Başkanımız olmak üzere emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Hayatımın en hayırlı ve heyecan verici işi olarak zevk ve titizlikle yaptığım bu çalışmamın tüm hemşehrilerime, okuyucu ve araştırmacılara faydalı olmasını diliyorum.

Ramazan KAŞMER

01.01.2015

İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

2015 yılında basılan Gerede Temettuat Defterleri'ne gösterilen ilgi, ziyadesiyle memnun etmiştir. Nihayet 10 yıl sonra 2025 yılında kitabımızın 2.baskısı da hazır hale getirilmiştir. Bu ikinci baskıda, mükerrer yazılmış Viranbaşı Divanı'nın 35 hanesinin verileri ile bilgi ve tablolar eksiltiyle yeniden düzenlenmiş; temettuat defterlerinde yer alan tüm şahısların isimleri dizinde gösterilmiş ve ilk baskıda yer almayan birçok belge kitaba eklenmiştir.

Burada, XIX. yüzyılın ortalarındaki Gerede'nin idarî, sosyal, ekonomik vb. özellikleri hakkında bilgi veren Gerede Temettuat Defterleri'yle adeta bir bütünlük arz eden değerli bir çalışmadan bahsetmek isterim. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümünden Sayın Doç. Dr. Mehmet Süme Bey'in editörlüğünü yaptığı "Gerede Nüfus Defteri Cilt I-II. 1840, (Giriş- Metin- Dizin)" adlı çalışma, Gerede Temettuat Defterleri ile aynı yılda basılmıştır. Her iki defterdeki şahıs isimleri hemen hemen aynıdır. Ancak her iki defterde de az da olsa bazı şahıs isimleri farklı yazılmıştır. Öte yandan Gerede Nüfus Defteri'nde yer alan 6 köyün 130 hanesinin bilgileri muhtemelen kaybolduğundan Gerede Temettuat Defterleri'nde bulunmamaktadır. Gerede Nüfus Defteri'nde şahısların eşkâl ve yaşları belirtilmiştir. Gerede Temettuat Defterleri'nde şahıs isimlerinin kontrolleri yapılırken bu eserden yararlanılmıştır. Bunun için esere hizmeti geçenlere takdir ve teşekkürlerimi sunarım.

Kitabımızın II. baskısı için Gerede Belediye'mizin ırarlı talepleri olmuştur. Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Faruk Bulut ve Dr. Abdullah Demirci başta olmak üzere Denizatı Eğitim Kurumları'ndan Sayın Özlem Kahraman, Yeşim Demirkan Aksoy, Adem Öztürk, Kemal Yıldız'a da teşekkür ediyorum.,

Bu çalışmanın da basılmasında bizi destekleyen Gerede Belediye Başkanımız Sayın Mustafa Allar ile Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü Baki Sungur'a teşekkür ederim.

Eserin kusursuz olması için azami gayret sarf edilmesine rağmen yine de hatalarımız olacaktır. Bu nedenle saygıdeğer okuyucularımızın beni mazur göreceklərini bekliyorum. Bu vesile ile kitapla ilgili eleştiri ve önerilerinize her zaman açık olduğumu dile getirmek isterim. Eminim ki bu durum şevkimizi arttırmaya vesile olacaktır. Son olarak bu çalışmanın herkes için faydalar getirmesini Rabb'imden dilerim.

Ramazan KAŞMER

rkasmer@yahoo.com

Mart 2025 Ataşehir

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	III
BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ.....	IV
İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar ve GRAFİKLER	XIII
KISALTMALAR	XV

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI MALİYESİ VE OSMANLI SAYIM

GELENEĞİNİN TEMELLERİ

17

A. Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi	17
B. Osmanlı Sayım Geleneğinin Temelleri	18
C. Temettu Sayımları ve Temettuat Tahrir Defterleri.....	19
D. Gayrimenkuller.....	20

2. GEREDDE TEMETTUAAT DEFTERLERİ VE GEREDDE'DE İDARİ-DEMOGRAFİK YAPI..

21

A. Temettuat Defterlerinin Kapsam ve Önemi.....	21
1. Temettuat Defterlerinin Kapsamı.....	21
2. Temettuat Defterlerinin Yazılışı ve Yazılış Sistematiği.....	23
B. Temettuat Defterlerine Göre Gerede'nin İdarî Yapısı.....	25
1. Tanzimat'tan Sonra İdarî Yapı.....	25
2. 1844 Senesinde İdarî ve Resmî Görevliler.....	28
2.1 Muhtarlar	28
2.2 İmamlar	29
2.3 Gerede'de Tasavvuf ve Tarikat Erbabı.....	31
C. Tanzimat Döneminde Yapılan Malî Düzenlemeler.....	31
D. Sosyal Yapı	32
1. Gerede'de Ailelerin Tanımlanması: İsim, Unvan ve Lakaplar.....	32
2. Kullanılan İsimler ve Sıfatlar	32
3. Aileler ve Lakaplar	33
4. Gerede Mahallelerinin Hane ve Aile Sayısı.....	35
4.1 Temettuat Defterlerinde Hane Bilgileri.....	35
5. Mahalleler ve Yerleşim	37
6. Demografik Yapı	38
7. Gerede'de Nüfus.....	39
7.1 Akrabalık İlişkileri.....	39
7.2 Nüfus Hareketleri	40

7.2.1 Temelli Göçler	40
7.2.2 Geçici İkamet Değişikliği Yapanlar	42
7.2.2.1 İstanbul ve İzmit'e Gidip de Köyü ile İrtibatını Kesmeyen Meslek Grubu	42
7.2.2.2 Tahsilde Olanlar	44
7.2.2.3 Askerlik	44
8. Gerede'de Gayrimüslim Nüfus	46
9. Gerede'de Eğitim ve Vakıflar	48
9.1 Gerede'de Eğitim	48
9.1.1 Sıbyan Mektepleri	48
9.1.2 Medreseler	49
9.2 Vakıflar	49
9.2.1 Gerede'de Vakıflar	49
9.2.2 Temettuat Defterlerinde Vakıf ve Temettuat Defterlerine Göre Gerede Cami ve Dükkân Vakıf ve Mütevellileri ile Bu Vakıfları Kullananlar	51
E. Ulaşım	54

İKİNCİ BÖLÜM

I. TEMETTUAT SAYIMLARINA GÖRE GEREDDE'DE EKONOMİK YAPI

A. OSMANLININ O DÖNEMDEKİ EKONOMİK YAPISINA BAKIŞ	57
B. ŞEHİR MERKEZİNİN EKONOMİK YAPISI	58
1. Gelir Kaynakları	58
1.1 Gelir Kaynaklarının Dağılımı	58
1.2 Gelir Dağılımı	58
1.2.1 Gelir Grupları	59
1.2.2 Lorenz Eğrisi ile Birlikte Gini Katsayısı Gelir Dağılımı	63
1.2.3 Kira Gelirleri ve Dağılımı	64
C. GEREDDE EKONOMİSİNDEKİ SEKTÖRLER	65
1. Tarım	65
1.1 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Ekonomisi ve Tarımı	65
1.2 Gerede'de Tarım Gelirleri	66
1.3 Toprak Dağılımı ve Kullanım Şekli	67
1.4 Gerede Tarımında Toprak Mülkiyeti	73
1.5 Tarım işletmeleri	73
1.6 Tarım Arazilerinin Tasarruf Biçimleri	78
1.7 Tarım Üretiminde Rekolte ve Verimlilik	79
1.8 Gerede Temettuat Defterlerinde Geçen Ölçü Birimleri	79
1.9 Gerede'de Tahıl Fiyatları ve Gelirleri	80
1.10 Bitkisel Üretim	80
1.11 Diğer Tarım Ürünleri	81
2. Hayvancılık ve Gerede'de Dericilik Potansiyeli	81
2.1 Hayvan Varlığı	82
2.2 Hayvan Gelirleri	85
2.3 Arıcılık	87
2.4 Dericilik	87
3. Gerede'de Tarım ve Hayvancılık Dışındaki Ekonomik Faaliyetler	94

3.1	İmalât ve Ticaret.....	94
3.2	Zanaatkârlık	94
3.3	Gerede Merkezindeki Hane Halkının Gelirlerinin Mukayesesi	95
4.	Şehirde Mevcut İş Kolları ve Meslek Gelirleri (Mahalle Ölçeğinde)	95
4.1	Ticaret.....	95
4.2	Hizmetli/Ücretli.....	96
4.2.1	Berber Esnafı	97
4.3	Tarımda Çalışanlar (Erbab-ı ziraat, Ashab-ı ziraat, Ashab-ı çiftlikât).....	99
4.4	Ulaşım.....	99
4.5	Gıda.....	100
4.5.1	Bakkal.....	100
4.5.2	Fırıncılar.....	101
4.5.3	Değirmenciler.....	101
4.5.4	Attar Esnafı.....	102
4.5.5	Kasaplar	103
4.5.6	Manavlar.....	104
4.5.7	Kahveciler	104
4.6	Eğitim ve Din Hizmetleri	105
4.7	Tekstil İş Kolu	107
4.8	Metalürji (Maden İş Kolu).....	108
4.9	Ağaç İşleri	110
4.10	Diğer İş Kolları	110
4.11	Meslekî Gelir ve Hiç Geliri Olmayanlar	112
D.	KÖY YERLEŞİM BİRİMLERİNİN EKONOMİK YAPISI	113
1.	Gelir Kaynakları	113
2.	Köylerde Tarım Gelirleri	116
3.	Toprağın Kullanım Alanlarına Göre Dağılımı	116
4.	Tarım İşletmeleri.....	117
5.	Çift Hayvan Sayısı ve Verimlilik	117

II. TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE GEREDİ KÖYLERİNDE MESLEKLER VE VERGİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ

1.	Hane Reislerinin Meslekleri	117
1.1	Gerede Köylerinde Vergi Mükellefleri	118
1.2	Geliri Olmadığı İçin Vergi Vermeyenler (Muaflar).....	120
2.	Köylerde Meslek Gelirleri	123

III. TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE GEREDİ'DE VERGİLER

A.	Genel Bilgiler	125
1.	Vergü-yi Muhassasa	127
2.	Aşar Vergisi	127
3.	Ağnam Resmi	128
4.	Cizye	128
B.	Gerede'de Toplam Vergi Yüğü	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GEREDE TEMETTUAT DEFTERLERİ
METİNLER

I. ŞEHİR MERKEZİ

1. Demirciler Mahallesi.....	135
2. Kabiller Mahallesi.....	173
3. Orta Mahalle.....	193
4. Kitirler Mahallesi	235
5. Seviller Mahallesi	251

II. KÖYLER

1. Kabaklar Divanı Nam-ı Diğer Çayviran Dîvânı	285
2. Gaziler	291
3. Temurciler	297
4. Günay	303
5. Çayviran Dîvânı.....	317
6. Yenice Ortaca	343
7. Ortaca Sani.....	349
8. Hocalar.....	359
9. Hâcî Musalar.....	363
10. Akçaşar.....	367
11. Kayı Zobran.....	375
12. Demirci Zobran.....	381
13. Memük	391
14. Afşar Tarakçı Dîvânı	399
15. Ulaşlar	419
16. Murad Fâkihler Dîvânı	443
17. Çenger.....	451
18. Kürekçiler.....	457
19. Ahmedler.....	461
20. Yazıkara	465
21. Karacadağ Dîvânı	473
22. Kabaklu(Kapaklu)	483
23. Demirciler	495
24. Mukamlar	505
25. Yaman	513
26. Zeyneller.....	517
27. Cevablar	525
28. Kurtlar	529
29. Nefs-i Külef	535
30. Burgucu.....	541
31. Gökçeler Dîvânı	547
32. İmanlar	557

33. Kuşca.....	563
34. Yağdaş.....	571
35. Ümid	580
36. Çukurca Dîvânı.....	591
37. Kavacık.....	605
38. Alparocak	609
39. Karakuz	613
40. Kösereli.....	617
41. Çalaman.....	627
42. Kalaç	633

Aşağıda yer alan köyler ikinci ciltte yer almaktadır.

43. Aktaş Kurtları	641
44. Bozkuş.....	651
45. Haşad	655
46. Dölen (Dülan)	683
47. Cebni Dîvânı.....	689
48. Kavaklı.....	697
49. Toklar.....	705
50. Sipahiler	715
51. Süller	723
52. Alabaş.....	729
53. Dağkara Dîvânı.....	733
54. Bugüş	741
55. Bağye Nam-ı Diğer Tatlar	749
56. Çalışlar.....	753
57. Tekfur	763
58. Mirce Zobran	769
59. Çakıl	779
60. Viranbaşı Dîvânı	785
61. 3633/A Numaralı Defterdeki Karye	801
62. Davutbeyli	803
63. Nuhviran	809
64. Yelkenler	823
65. Değişler.....	831
66. Yazı.....	837
67. Coğullu Dîvânı.....	843
68. Afşar-ı Şerif Dîvânı	869
69. Afşar-ı Şerif (Bölük Sani).....	877
70. Akbaş.....	891
71. Hasanlar	903
72. Eymür.....	913
73. Havullu Dîvânı.....	921
74. Salur	943
75. Ağızviran.....	961
76. Ağızviran.....	969
77. Yeniyapar.....	977
78. Dümenler.....	987
79. Çağış Dîvânı	993

80. Virancık	1005
81. Ovacık Dîvânı	1019
82. Yukarı Ovacık	1037
83. Hacılar	1047
84. Samat	1057
85. Geçidler	1079
86. Sabanlı	1089
87. Alaman	1093
88. Danişmendler	1099
89. Mankallar Dîvânı	1113
90. İmirşe	1119
91. Sungurlar	1127
92. Bıçakçılar	1135
93. Dikmen	1143
94. Emirler	1153
95. Koçumlar	1159
96. Kıncı Aliler	1169
97. Viranbaşı (mükerrer)	1177
98. Elviran	1195
99. Kandak	1215
100. 16912/A Numaralı Defterdeki Karye	1219
101. Kürkçüler	1221
102. Sofiler	1227
103. Urgancılar	1233
104. Soffalar	1239
105. Mirce Kiras	1243
106. İzmir'de Yabancıyân	1255
SONUÇ	1261
KAYNAKÇA	1263
DİZİN	1269

TABLÖLAR ve GRAFİKLER

Tablo 1: 1844 Yılında Gerede Kazasında İdari Yapılanma ve İdarecilerin Örnek Tablosu	29
Tablo 2: 1844 Yılında Gerede Merkezindeki Cami Adları ve Görevlilerin İsim Tablosu.....	30
Tablo 3: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Unvan Taşıyanların Tablosu	36
Tablo 4: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Hane ve Aile Sayısı	37
Tablo 5: 1844 Yılında Gerede'nin Hane Sayısı ve Tahminî Nüfusu.....	39
Tablo 6: 1844 Yılında Gerede Köylerinden İstanbul ve İzmit'e Gidenlerin Meslek ve Sayıları.....	43
Tablo 7: 1844 Yılında Gerede Kazasının Mahallelerinde Gelir Grupları ve Yüzde Oranları (Kuruş/Adet).....	60
Tablo 8: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Dükkân, Han, Hamam, Âsıyâb, Kira ve Toplam Gelirleri (Kuruş).....	64
Tablo 9: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Mukim Olup Diğer Kazalarda Tarlası Olanlar	68
Tablo 10: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Mukim Olup Kazanın Diğer Köylerinde Tarlası Olanlar..	70
Tablo 11: 1844 Yılında Gerede Kaza Merkezinde ve Köylerinde Ekilebilir, Nadas ve Toplam Toprak Miktarı(Dönüm).....	73
Tablo 12: 1844 Yılında Gerede Merkez ve Köylerdeki Hanelerin Sahip Oldukları Toprak Miktarı İtibariyle Dağılımı (Dönüm)	74
Tablo 13: 1844 Yılında Merkez ve Köylerdeki Hanelerin Sahip Oldukları Toprak Miktarı İtibariyle Dağılımı (Dönüm).....	77
Tablo 14: 1844 Yılında Gerede Merkez ve Köylerinin Sahip Oldukları Toprakların Hanelere % Olarak Dağılımı	78
Tablo 15: 1844 Yılında Gerede Merkez ve Köylerinde Bitkisel Üretim(Kile)	80
Tablo 16: 1844 Yılında Gerede'de Nakliye-Yük Hayvan Varlığı(Adet).....	83
Tablo 17: 1844 Yılında Gerede'de Koşum ve Diğer Büyükbaş Hayvan Varlığı(Adet)	83
Tablo 18: 1844 Yılında Gerede'de Küçükbaş Hayvan Varlığı(Adet)	84
Tablo 19: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Deri İş Kolunda Çalışanlar ve Gelirleri (Kuruş)	91
Tablo 20: 1844 Yılında Vergi Hanesi Olmayan Deri İş Kolu Mensupları ve Gelirleri (Kuruş).....	93
Tablo 21: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Dericilerin ve Deri Dükkânlarının Sayısı	93

Tablo 22: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Tarım, Meslek, Diğer, Hayvan, Kira ve Toplam Gelirleri(Kuruş).....	95
Tablo 23: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Ticaret Grupları	96
Tablo 24: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Hizmet Sektörü/Ücretli Tablosu(Kuruş).....	98
Tablo 25: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Rençperlik Dışında Tarımla Uğraşanlar ve Gelirleri (Kuruş)	99
Tablo 26: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Taşımacılık/Ücretli Nakliye Tablosu (Kuruş)	100
Tablo 27: 1844 Yılında Gerede Merkezindeki Gıda İş Kolları Gelir Tablosu (Kuruş)	101
Tablo 28: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Eğitim ve Din Hizmetleri Verenler ve Gelirleri (Kuruş) .	105
Tablo 29: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Tekstil İş Kolunda Hizmet Verenler	108
Tablo 30: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Maden İş Kolunda Çalışanlar ve Gelirleri (Kuruş)	109
Tablo 31: 1844 Yılında Gerede Kaza Merkezinde Hiç Geliri Olmayanlar	112
Tablo 32: 1844 Yılında Nuhviran, Çalamam, Zeyneller Köyü Hane Sahiplerinin Gelir Dağılımı (Kuruş)	114
Tablo 33: 1844 Yılında Gerede Köylerinde Tarımda Çalışanların Sayısı.....	118
Tablo 34: 1844 Yılında Gerede Köylerinde Sanatla ve Ticaretle Uğraşanlar.....	119
Tablo 35: 1844 Yılında Gerede Köylerinde Geliri Olmadığı İçin Vergi Vermeyenler (Muaflar)	121
Tablo 36: 1844 Yılında Gerede Kaza Merkezinde Senelik Vergi, Aşar ve Temettuat Gelirleri (Kuruş)	127
 Grafik 1: 1844 Yılında Gerede Mahallelerinde 500 Kuruş Altında Olan Gelir Grupları.....	62
Grafik 2: 1844 Yılında Gerede'nin 5 Mahallesinin Lorenz Eğrisi	64
Grafik 3: 1844 Yılında Gerede'nin Nuhviran Köyünün Lorenz Eğrisi.....	115
Grafik 4: 1844 Yılında Gerede'nin Çalamam Köyünün Lorenz Eğrisi	115
Grafik 5: 1844 Yılında Gerede'nin Zeyneller Köyünün Lorenz Eğrisi	116

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agp.	: Adı geçen plân
agt.	: Adı geçen tez
AÜ	: Ankara Üniversitesi
Bs.	: Baskı, basım
bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D	: Defter
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DPÜ	: Dumlupınar Üniversitesi
GERKAV	: Gerede Kültür, Kalkınma ve Dayanışma Vakfı
H.	: Hicrî
hızl.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜİF	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
k.	: Kitap
Ltd. Ş	: Limidet Şirketi
S.	: Sayı
s.	: Sahife
SÜ	: Sakarya Üniversitesi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sc	: Sicilleri
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
Şr	: Şer'î
M.	: Milâdî
ML.VRD.TMT	: Maliye Varidat Temettuat
MÜFEF	: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
MÜ.	: Marmara Üniversitesi,
MÜTAE	: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
No.	: Numara
OA.	: Osmanlı Araştırmaları

OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
PÜ	: Pamukkale Üniversitesi
TCDİE	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet İstatistik Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTK.Yay.	: Türk Tarih Kurumu Yayınları
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayını, yayınları
yy.	: Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI MALİYESİ VE OSMANLI SAYIM GELENEĞİNİN TEMELLERİ

A. Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi

Osmanlı Devleti'nin hayat tarzını ve iktisadî yapısını belirleyen Osmanlı düşünce tarzının temelinde İslam inancı yer almaktadır.¹

Osmanlı Devleti, geçmiş İslam devletlerinin mirasçısıydı. Tabii olarak, Osmanlı iktisat düzeninin oluşmasında, bu devletlerin müessesese ve ilkelerinden önemli ölçüde etkilenmiştir.²

Osmanlı Devleti gibi iktisadî yapısı tarım ekonomisine dayalı bir devletin tüm tarım rejiminde ortaya çıkan bir değişim, tabiatıyla devletin tüm müesseselerini etkileyecektir. Vergilendirme ve vergi toplama konusunda tarım/ziraat kesiminin egemen olduğu sanayi öncesi iktisadî yapıların geçmişteki ortak özellikleri olarak görülen meseleler, Osmanlı iktisadı için de geçerli kılınmış ve devlet bu meseleleri çözmede kendine has yöntemler kullanmıştır. İstenen çözümler beklenen neticeyi vermeyince de dünya malî tarihinde yerini almıştır.³

Osmanlı tarihinin bilhassa 17. ve 18. yüzyılları gereği kadar aydınlatılmamıştır. Ancak 15., 16. ve 19. yüzyıllarda ise çok sayıda ve önemli araştırmalar yapılmıştır.⁴

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin kendi ve dünya düzeni içindeki konumu pek parlak görülmemekteydi. İşte bu nedenle devletin bulunduğu konumdan çıkabilmesi için hukukî bir düzenlemeye gidildiği ve Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği görülmektedir.⁵

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra 12 Ocak 1840 tarihli bir talimname ile her yerde muhassıl (devlete vergi toplayan kişi) gözetiminde ahalinin isim, şöhret, emlak, arazi ve hayvanlarının miktarı ile esnaf ve tüccarın yıllık kazançlarının yazılacağı defterler tutulması emredilmiştir.

1 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 7. bs, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s.139.

2 Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadı (Toplu Makaleler II)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s.31.

3 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s.99.

4 Ahmed Akgündüz -Said Öztürk, *Darende Temettuat Defterleri*, Enes Matbaacılık, İstanbul, 2002, s.7.

5 Yavuz Abadan, *Tanzimat Fermanının Tahlili*, Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s.33.

Klasik dönem Osmanlı ailesi hakkında yapılacak araştırmalarda tapu sayım defterleri, avarız defterleri⁶, tereke defterleri⁷ başta olmak üzere şer'iyye sicilleri (Osmanlı mahkeme kararları), yenileşme dönemi için ise temettuat defterleri, çeşitli nüfus kayıtları gibi belgeler önemlidir.⁸

II. Mahmut zamanında başlatılan fakat padişahın ölümüyle yarım kalan temettuat hazırlık çalışmaları, Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarıyla ülkenin birçok yerinde başarıyla tamamlanmıştır.

Bu dönemde mevcut kurumların düzenlenmesinin hedef alınması yanında malî, askerî ve içtimai pek çok ıslahat da yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat-ı Hayriye Fermanı'nın ilânı ile önemli bir dönem başlamıştır.

Vergi sisteminde düzenlemeye gidilmesi ilk olarak II. Mahmut'un son zamanlarında başlamış ve bu çalışmalar Tanzimat'ın ön hazırlığını oluşturmuştur.⁹

Yeni bir vergi düzenlemesine gidilmesi, beraberinde vergi kaynaklarının yeniden tespitini de gerektirmiştir. Tanzimat öncesi farklı isimlerle anılan vergilerin yerine tek bir vergi alınması için hane reislerinin tüm gelirleri için temettu sayımları gerçekleştirilmiştir. Temettu "kazanma" anlamına gelmektedir. Kişilerin iktisadî imkânlarını ortaya koymak suretiyle o kişinin ekonomik gücüne ve senelik kazancına göre vergilendirme gayesiyle bu defterler tutulmuştur.

Tanzimat'ın getirmeye çalıştığı yeni malî düzenin ülke genelinde tam olarak uygulanması sağlanamamıştır. Bu nedenle, malî sistemin uygulanabilmesi gayesiyle merkeze yakın eyaletlerin pilot bölge olarak seçimi uygun görülmüştür. Zira ülke topraklarının tamamında nüfus ve tahririn bir anda yapılması imkânsızdı. Bu nedenle bazı bölgeler Tanzimat'ın uygulaması dışında bırakılmıştır.

B. Osmanlı Sayım Geleneğinin Temelleri

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından, Tanzimat'a kadar devletin topraklarına kattığı yerler ile nüfusu birlikte yazılmıştır.¹⁰ Fakat bu yazımlarda esas amaç, toprak ürünlerinden gelir almak olduğu için, nüfusla ilgili ayrıntılar yoktur.¹¹

Osmanlı Devleti elde ettiği tüm topraklarda, buralara çiftçi (köylü) yerleştirmek ve toprakları ziraata açmak için bölgesel sayımlarda bulunurdu. Önceleri toprak/arazi sayımı şeklinde icra edilen bu özellik, daha sonra nüfus ve vergi sayımı olarak da gerçekleşmiştir. Yer yer genel ve bölgesel sayım özelliği gösteren bu tahrirler, Osmanlı araştırmaları için hem ekonomik hem de sosyal bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Genel bir bakış ile değerlendirildiğinde, Osmanlı sayım geleneğinin üç temel aşaması bulunmaktadır: Birincisi, klasik devir denilen ve zaman içerisinde yapılmış "*Tapu Tahrirleri*"; ikincisi, XIX. yüzyılın birinci yarısında modernleşme hareketleri çerçevesinde ele alınıp ilki 1831 senesinde yapılan "*Nüfus Tahrirleri*"; üçüncüsü de Tanzimat Fermanı'nın neticesinde iktisat ve maliye siyaseti gereği olarak yapılan "*Temettuat Defterleri*" dir.¹²

6 Avarız, olağanüstü durumlarda ve özellikle harp nedeniyle tahsil edilen bir vergidir. İlk zamanlarda geçici olarak ve harp açığını kapatmak için alınan avarız vergisi daha sonra gerekli görüldükçe alınmış ve zaman içinde sürekli tahsil edilen bir vergi haline getirilmiştir. Tanzimat'ın ilânından sonra da kaldırılmıştır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, 3. bs, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s.112-113.

7 Tereke defterleri, Osmanlı Devleti'nde ölen bir kişinin geride bıraktığı menkul ve gayrimenkul eşyanın dökümünün verildiği defterlerdir. Bu defterlerde tereke sahiplerinin medenî durumları, meslekleri, görev ve statüleri, varsa mirasçılar ve bunların yakınlık dereceleri, ailesinin nüfusu, eş ve çocuk sayıları vs. bilgileri verilmektedir. Bk. Mehmet Güneş, "*Karahisâr-ı Sâhib A'yânı Molla-zâde Hacı Ahmed Ağa'ya Ait Bir Tereke Defteri*", Afyon Kocatepe Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VIII, Sayı. 2, Aralık 2006, s.66

8 Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 165.

9 Arzu Tozdoğan, *Aydın Güzelhisarı'nın Sosyal ve İktisadî Yapısı (1844)*, İÜ, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.9

10 Abdurrahman Vefik, *Tekâlif-i Kavaidi*, C.II, Dersaadet, 1300, s.387

11 Nuri Adıyeke, "*Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri*", OTAM, S.11, Ankara, 2000, s.769.

12 Çoşkun Çakır, *19. Yüzyılda Bir Anadolu Şehri; Niksar (Ekonomik ve Sosyal Yapı)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.2-3.

Osmanlı devletinde fethedilen yerlerde uygulanacak idarî teşkilât ve sistem çerçevesinde, tayin olunan heyetler tarafından nüfus, arazi ve emlâkin tespit ve kaydedilmesine “*tahrir*”, bu bilgilerin kaydedildiği defterlere de “*tapu tahrir defteri*” denirdi.

Tapu tahrirleri, daha ziyade vergi ve toprağın tespitiyle elde edilen mahsuller ve bu mahsullerden alınan öşürleri ortaya koyan aynı zamanda iktisadî açıdan ağırlıklı olan sayımlardır.

C. Temettu Sayımları ve Temettuat Tahrir Defterleri

Temettuat defterlerinin 1840’lı yıllarda tutulmaya başlandığı bilinse de bu defterlerin geçmişini H.1248/M.1833 yılına kadar indirebiliriz. Nitekim Kıbrıs’ta sayım 1833 yılında başlamıştır.¹³ Bununla birlikte temettuat defterlerinin çoğunun 1260-1261 (1844-1845) senelerine ait olduğu, kısmen de 1256 (1847) tarihli defterlere rastlandığı bilinmektedir.¹⁴ Diğer taraftan 1255 ve 1262 yıllarına ait defterler çok az sayıdadır.¹⁵

Tamamen vergi toplama gayesi ile yapılan ve Tanzimat’ın ürünü olan biri 1840 ve diğeri 1844 yılında yapılmış iki tür *temettuat tahrir serisi* bulunmaktadır. 1840 ve 1844 tarihli sayımlar esas itibariyle aynı olmakla beraber aralarında bazı farklar da vardır ve hatta aynı tarihli iki ayrı bölgeye ait defterler arasında bile farklar görülmektedir. Bunun yanı sıra 1840 tarihli defterlere nazaran 1844 tarihli kayıtlar daha içerikli ve ayrıntılıdır. 1844 tarihli kayıta mevcut olan en önemli özellik gelir, vergiler ve ürünler bileşimi ile ilgili verilerin bir arada bulunmasıdır.

15. ve 16. yüzyılda hazırlanan tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilerden çok daha fazlasını temettuat defterlerinde görmek mümkündür. Adına “*Emlâk ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat*” sayımları denilen bu sayımlar sonucu yirmi bine yaklaşan defter serisi oluşmuştur. Temettuat defterlerinin tasnifi ve kataloglanmasında o tarihlerdeki idarî taksimat esas alınmıştır. Defterler, içindeki bilgiler esas alınarak alfabetik olarak eyaletlere ayrılmıştır. 9 katalog halinde Osmanlı Arşivi’nde araştırmaya açılan defterlerin sayısı 17747’dir. Buna Maliye’den Müdevver ve Kepeci Tasnifi’nde yer alan temettuat defterleri de eklendiğinde bu sayı yükselmektedir.¹⁶ Ayrıca bu defterler analitik döküm sistemine göre tasnif edilmiştir.

Osmanlı Arşivi’nde Osmanlı eyaletlerinin tamamının temettuat defterleri bulunmamaktadır.¹⁷

Gerede kazası için bu iki temettuat serisinden sadece 1844 yılı temettuat kayıtlarına rastlanmıştır. Bu kayıtlar çerçevesinde 5 mahalle ve 102 köy ile İzmit’te çalışan Geredelilere ait bir adet defter bulunmaktadır.

Temettuat tahriri yapmakta iki gaye güdülmüştür: Biri, halkın imkânlarının ne derecede olduğunu bilmek ve buna göre adil ölçüler içerisinde vergi tarh etmek; diğeri ise bu vergilerle devlet gelirlerini arttırmak ve harcamaların finansmanını sağlamaktır.¹⁸

Temettuat defterlerinde hane esası üzerine yapılan tespitler üç grupta toplanmıştır: Vergi ödemeleri, taşınır taşınmaz servetler ve gelirler.¹⁹

Temettuat sayımları, amacı, içeriği ve esasları Osmanlı merkez idarecileri tarafından belirlenmiş ve yerel yöneticilerin de iştirakiyle uygulanmış resmî kayıtlardır.²⁰

13 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu- Arazi Dağılımı-Türk Vakıfları)*, Ankara, 2000, s.68

14 Mustafa Serin, “*Osmanlı Arşivi’nde Bulunan Temettuat Defterleri*”, I. Millî Eğitim Şûrası, 20-21 Nisan 1998, Tebliğler-Tartışmalar, Ankara, 1998, s.717-728.

15 Adıyeke, agm, s.780

16 Said Öztürk, *Türkiye’de Temettuat Çalışmaları, Osmanlı Araştırmalar Vakfı* (<http://Osmanli.Org.tr/yazi.Php?Bolum=4&141>, (07.10.2002)

17 Said Öztürk, *Temettuat Tahrirleri*, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.4-5, İstanbul, 2000, s.547

18 Akgündüz- Öztürk, age, s.52.

19 Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.226-227.

20 Tevfik Güran, “*19. Yüzyılda Temettuat Tahrirleri, Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*”, TCDİE., Ankara, 2000, s.75

Kişiler ve sosyal gruplar arası servet farklılaşması konusunda yapılacak araştırmalarda kaynak olarak kullanılan temettuat tahrirlerinin servet oluşturan bütün unsurları kapsamamış olması büyük bir eksikliktir.²¹ Kişinin oturduğu ev, esnafın mesleğini icra ettiği dükkân ve iş yeri, nakit para, ev eşyaları, sınaî ve ticarî işletmelerdeki araçlar ve ticarî stoklar, borçlar ve alacaklar, sayımın dışında tutulmuştur. Dolayısıyla temettuat tahrirleri ailelerin servet yapısını tam olarak bize yansıtmamakta ve bu yönde yapılacak karşılaştırmalarda net bir tablo ortaya koyamamaktadır. Ancak sanayi öncesi toplumlarda kişilerin servetlerinin büyük bölümünü hayvanlar ve toprağın oluşturmaları sebebiyle bilhassa kırsal kesimlerde servet birikimi ile kişiler ve sosyal gruplar arasındaki servet farklılaşması üzerine yapılacak araştırmalarla sayım dışı kalan servet unsurlarının getirdiği bu eksikliğin azaldığı söylenebilir.²²

Temettuat sayım sonuçları asıl ve suret olmak üzere iki deftere yazılıyordu. Bunlardan biri İstanbul'daki ilgili büroya gönderiliyor, diğeri ise mahallinde kalıyordu. Asıl defter ile suret defter arasında ayrıntıların kaydı hususunda bazı farklılıklar gözlenmekteydi. Asıl nüshada daha ayrıntılı bilgilere ve uzun açıklamalara yer verilirken, suret defterlerde özet sayılacak bilgilere yer veriliyordu.²³

Sancak merkezine gelen defterler burada tekrar gözden geçirilip temize çekilerek ciltleniyordu.²⁴

D. Gayrimenkuller

Temettu defterlerinde, hane reislerinin tarla, bağ, bahçe, bostan gibi gayrimenkullerinin teferruatlı bir biçimde dökümleri yapılmıştır. Ancak 1260-1261 tarihlerinin gayrimenkul fiyatlarının tespiti yoktur.

Defterlerde ekili tarlalar, “mezru tarla” olarak gösterilmiştir. Kiraya verilen tarlalarla o yıl boş bırakılan nadas alanları da ayrıca yazılmıştır. Sayımlarda “mezru” ve “gayr-i mezru” tarlalar ayrı yazılmışlardır. Bazen “mezru ve gayr-i mezru” dönüm miktarı verilip “altmış ve altmış bir senesi gayr-i mezru olduğu” veya “tarla-yı mezkûr geçen altmış ve işbu altmış bir senesi gayr-i mezru bulunduğu” yahut da “işbu tarla-yı mezkûr geçen altmış bir senesi gayr-i mezru bulunduğu” şeklinde açıklama yapılmıştır. Ekili tarlalar, hem boş bırakılanlara, hem de kiraya verilenlere nazaran daha fazladır. Kiraya verilen tarlalarda yıllık kira bedeli belirtilmiştir.

Her kişinin neler ektiği ve her birinden ne kadar mahsul aldığı da vereceği öşür dolayısıyla sadece 1260-1261 tarihli defterlerde kayıt olunmuştur. Buğday, arpa, kaplıca²⁵ vs. her birinden % 10 hesabıyla alınan öşrünün hem ağırlık olarak miktarı, hem de buna isabet eden bedeli mevcuttur. Böylece bu kısımdaki rakamları onla çarparak her şahsın tarladan kaldırdığı çeşitli mahsullerin miktarı ile o yıl köylünün eline geçecek bedeli öğrenmek mümkündür.

Her şahsın tarla yüzölçümleri, dönüm olarak verildiği gibi 1260 için hakikî, 1261 için tahminî gelirin kaydı yapılmıştır.

Temettuat defterlerindeki bu bilgiler, ziraat yapılan alanlar hakkında fikir verdiği gibi, bu toprakların ne kadarının ekili, ne kadarının nadasa ayrılmış olduğuna ve bunların büyüklüklerine göre sınıflandırma yapılmasına da imkân vermektedir.

21 Akgündüz- Öztürk, age, s.36.

22 Akgündüz- Öztürk, age, s.36.

23 Akgündüz- Öztürk, age, s.93.

24 Adıyeke, agm, s.779.

25 Kaplıca taneleri havuzcuğuna sıkı sıkıya yapışık bir çeşit kapçıklı buğdaydır. Genellikle adi kaplıca veya iri kaplıca diye iki türü vardır. Her ikisi de türlü hava ve iklim şartlarına son derece dayanıklıdır. Bk, Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, C.V, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s.1388.

Dükkân, kahvehane, değirmen gibi gayrimenkullere sahip olanların bu gayrimenkullerinin sayıları; 1260 sayımında o yıl aldıkları kira bedelleri ile gayrimenkulleri çoğunlukla kime kiraya verdikleri de kaydedilmiştir.²⁶ Eğer dükkân yahut kahvehaneyi kendisi işletiyorsa buna da “kendü iskân etmekte idüğü” veya “merkûm iskân etmekte idüğü”, yahut “oğlu merkûm iskân etmekte olduğı” şeklinde ifade olunmuştur. “Nısf dükkân” olduğunda da “nısfında kendü iskân ve nısfı Sevdiler Mahallesi’nden Hacı Abdullah’ın vesair iştirâkleri” biçiminde kayda geçmiştir. Bazen de dükkânın “harâb olduğı” veya “dükkân-ı mezkûr harâb olmuş idüğü” şeklinde bilgi verilmiştir. Şahsın sahip olduğı emlakın hisseli olması halinde kiminle müştereken sahip olduğı ve hisse miktarı da yazılmıştır.²⁷ Hiç malı mülkü olmayanlar yazılırken “Emlâki yok.” sadece bir evi olanlar için ise “Evinden başka emlâki yok.” şeklinde not düşülmüştür.

Tahrirlere göre Gerede ilçesinde hangi amaçla kullanıldığı belli olmayan dükkân sayısı 82, meslek ve sanat icra edilen dükkânların sayısı ise 61 olarak sayılmıştır.

2. GEREDE TEMETTUAT DEFTERLERİ VE GEREDE’DE İDARÎ- DEMOGRAFİK YAPI

A. Temettuat Defterlerinin Kapsam ve Önemi

1. Temettuat Defterlerinin Kapsamı

Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni dönemde “herkesin kazancıyla orantılı vergi vermesi” ilkesine uygun olarak yeni vergi düzenlemelerine gidilmiştir. Bu amaçla Tanzimat’ın uygulanacağı eyaletlerde H. 1256 (M. 1840)- H. 1260 (M. 1844-1845) yılları arasında herkesin her türlü malını, gelirini ve de ödeyeceğı vergiyi tespit etmek amacıyla temettuat sayımları yapılmıştır. Sayımda elde edilen bilgileri kaydetmek üzere aynı anda kayıt defterleri tutulmuştur. Bu defterlere “*Temettuat Defterleri*” adı verilmiştir. Temettuat defterlerinde, kayıtlı yerleşimde yaşayan ve hane reisi kabul edilen vergi mükelleflerinin adı, menkul-gayrimenkul her türlü malı ve geliri, geçen yıl ödediğı vergü-yi mahsusa miktarı ve bu yıl ödeyeceğı, ürettiğı tarımsal ürünün 1/10’u oranındaki aşar miktarı ile –varsa- ağnam vb. diğer vergileri yazılıdır.²⁸ Bu defterlerde şahısların sosyal statüleri hakkında da bilgiler sunulmuştur. Hane esası üzerinde yapılan bu sayımlarda mükellef kişilik bilgileri verilirken o hane sahibinin ismi, unvan ve mesleğı de yer almıştır.

Bölgelerin sosyal ve iktisadî tarih açısından hane reislerinin mesleklerinin bilinmesi önemlidir. Temettuat defterlerinde yer alan aile reisleri ile diğer kayda geçenlerin mesleklerinin belirtilmiş olması, defterleri bu yönden de değerli kılmaktadır. Mesleklerle alâkalı kayıtların analizleri ile ilgili köy, kasaba ve şehirdeki meslek çeşitliliğı, o kişilerin meslek gelirlerinden hareketle de farklı mesleklerden oluşturulan gelirlerin toplam meslek geliri içindeki nispî önemi, nüfusun daha ziyade hangi meslek alanında yoğunlaştığı ve dolayısıyla o bölgede gelişmiş olan meslek kollarının neler olduğı gibi konularda araştırmalar yapılabilir.²⁹

26 Mübahat S Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, C.LIX, S.225, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Ağustos 1995, s.408.

27 Kütükoğlu, agm, s.408.

28 Ayhan Yalçın, “Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Silifke Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, OTAM, Ankara Üniversitesi Yayını, S. 15, 2004, s.13.

29 Bülent Cırık, 1845 (1261) Tarihli Temettü’at Defterlerine Göre Hüdavendigâr Eyaleti Kütahya Kazası Tavşanlı Nahiyesine Bağlı Seyeli, Aşk-ı Kara, Ürünü, Bayramşah, Söğüt, Sehviran ve Sökmen Köylerinin İktisadî ve İctimâî Durumu, Yüksek Lisans Tezi, DP, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Kütahya 2007, s.21

Temettuat defterlerinin ekonomik yapıyı belirleme açısından gelir kaynakları ve kaynaklar dengesi- nin kent-kırsal alan ölçeğinde aldığı muhtevaya bakılacak olursa; toplam toprak miktarı, toplam ekili ve nadas alanların miktarı, üretime ayrılan topraklarının tahlilî, ürün çeşidine göre, ayrılan toprakların mikta- rı ve bu ürünlerden sağlanan hâsıla toplamı ve dönüm başına verimliliği, tarım işletmelerinin büyüklüğü, hayvancılığın kent-köy ekonomisi içerisindeki yeri, kent ekonomilerinde önemli yeri olan sınaî, ticarî ve hizmet iş kolları konularında aydınlatıcı malumat verildiği görülmektedir. Bu defterler ayrıca toplam ver- gi yükü, toplam hasılat içinde vergi yükünün payı ve farklı vergilerin vergi yükü içindeki payı, kır-şehir, Müslim-gayrimüslim kesimler arasında vergi dağılımının durumunu kıyaslama imkânı verecek bilgileri de kapsamaktadır.³⁰

Temettuat defterleri bir bölgenin başlıca şu temel yapılarına ışık tutmaktadır:

1. Demografik yapı,
2. Etnik yapı,
3. Fert düzeyinde menkul ve gayrimenkul kaynaklar,
4. Ferdin yıllık kazancı,
5. İşletmelerin büyüklüğü,
6. Toplam ve ayrıntılı vergi yükü,
7. İş gücü,
8. Kişilerin mesleği,
9. Yetiştirilen sınaî ürün ve beslenen hayvanlar,
10. Ticarî ve sınaî müesseseler.³¹

Defterler, gelir kaynaklarına ait verdiği detaylı bilgilerle gelir kaynağı, yıllık gelir-vergi ve gelir-vergi dengesi oranları vb. yapıları tespit etme imkânını tanıması açısından, 19. yüzyılda bölge çalışmalarında ve diğer alanlarda önemli bir kaynaktır.³²

Temettuat tahrirlerinde gelir getiren vergiye tabi ve gelir getirmeyen, vergi alınmayan tüm mülkler kaydedilmiştir. Gelir getiren ekilmiş tarla, bağ, bahçe, koru, orman, mağaza, dükkân, iskele, tuzla, değir- men, ahır, sağmal hayvanlar, taşımacılık yapılan yük hayvanları miktarı ve yıllık kazançlarıyla kaydedil- miştir. Gelir getirmeyen boz ve hali tarla, harap bağ-bahçe, harap değirmen, kısır hayvanlar da miktarla- rıyla beraber kaydedilmiştir.³³

Gerede Temettuat Defterleri, Gerede'nin Tanzimat döneminde sahip olduğu iktisadî, içtimaî ve kültürel yapısına en temel kaynak durumundadır.

Özetle Osmanlı topraklarında temettu sayımlarının yapılmasının ve buna bağlı olarak temettuat defterlerinin düzenlenmesinin esas sebebi, Tanzimat'tan sonra modernleşme ve bir değişim içerisinde gi- ren Osmanlı maliyesinin ülke çapında vergi mükelleflerinin sayısını öğrenme ve bunları kayıt altına alma düşüncesidir.

30 Said Öztürk, *Osmanlı Belgelerinde Darıca*, İstanbul, 2005, s.288.

31 Öztürk, age, s.290.

32 Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 1996, s.16.

33 Tuğba Okuyan, *İzmit Temettuat Defterleri*, Yüksek Lisans Tezi, SÜ. SBE, Sakarya, Eylül 2004, s.5.

2. Temettuat Defterlerinin Yazılışı ve Yazılış Sistematığı

Temettuat defterlerinin yazımında birinci derecede muhassıllar³⁴ sorumlu tutulmuştur.³⁵ Defterlerin yazılımı görevlilerce ve kendilerine verilen nizamnameler usulünce köy köy, ardından büyük yerler mahalle mahalle yazılmıştır. Her bir köyün ve mahallenin ayrı bir deftere yazılması esas olmakla birlikte birkaç beyaz kâğıt boş bırakılarak bir başka birim aynı deftere yazılabiliyordu.³⁶

Temettuat defterlerinde önce “sancak” veya “eyalet” bilâhare “kaza” adı, sonra da “mahalle” veya “köy”ün ismi zincirlemeli olarak verilmektedir. Kayıtlarda hiçbir köyün tarihçesinden bahsedilmemektedir. Ancak 10 haneli Sabanlı köyü³⁷ sakinlerinin hiçbirinden vergi alınmadığı şu ifadelerle açıklanmaktadır: “Karye-i mezkûrede kibar-ı evliyâullahdan Sabanlı Dede dimekle meşhûr nâm zât-ı şerîf medfûn olduğundan karye-i mezkûr türbe-i müşarûn-ileyhin vakfı olup kadîmden berû karye-i mezkûr ahâlîlerinden vergü olarak bir nesne alınmamış idüğü”.

Adı geçen “hane” ibaresinin sağ tarafına hane sahibinin mesleği, soldan sağa doğru eğik olarak yazılmıştır.

Daha sonra doğrudan haneler numaralanarak sıralanmış. “Hane”nin yanında “numro” ibaresi altında rakamlar yer almıştır. Bu rakamlar hane içindeki aileleri göstermektedir.

Eğer hane reisinin yaşı küçük ise kimin velâyeti altında olduğu da yine bu meslek ibaresinin olduğu kısımda belirtilmiştir. Meselâ şu ifadelere tanık olunur: “Merkûm beş yaşında sagîr olup babalığı karye-i mezkûr ahâlîsinden Âşık Kariboğlu Hüseyin umûrunu rûyet etmekte.” Genelde bu velâyet eğer üvey babası var ise onun tarafından sürdürülmektedir.

Temettuat defterlerinde hane reislerinin isim ve şöhretinden sonra, mesleklerinin, resmî görev ve etnik kökenlerinin de yazılmış olması defterlerin sosyal tarih açısından önemli bir kaynak olduğunu gösterir. Bazen de haneye gelir getiren ve getirmeyen hane üyesinin ismi ve diğer tüm varlıkları zikredilmektedir. Burada hane reislerinin isim ve mesleği dışında fiziksel görünüşleri hakkında bir bilgi verilmemiş sadece sağlam veya sakat oluşunu belirten “sol kolu çolak” “âmâ”, ya da “alîl”³⁸ ifadeleri kullanılmıştır.

Bu defterlerde hane reisinin mal varlığı verildiğinden hanede yer alan diğer fertlerden uzun uzadıya bahsedilmez.

Hane reislerinin isimleri yazılırken kişiyi tanıttıcı yer adlarının zikredilmesinden o kişinin nereden göç etmiş olabileceği hakkında bir fikir elde edebiliriz.³⁹ Örneğin “İbrıcaklı”, “Yabanabadlı” ya da “Bolulu” gibi yer adları o kişilerin geldikleri yeri de göstermektedir. Ayrıca bölgeden başka bir yere göç eden varsa bunların nereye göç ettikleri de belirtilmiştir. Bu bilgilerden göç haritasının da çıkartılması mümkündür. Meslekler yazılırken asıl geçim kaynağının yetersiz kaldığı zamanlarda yahut ikinci bir sanatı olduğunda kişilerin ek gelir elde etmek amacıyla ikinci bir işle gelir getirdikleri de deftere yazılmıştır. Örneğin “duhan kıyıcılığından temettu’ı” gibi.

34 Pakalın; “Muhassıl” ı şöyle açıklamaktadır. “Devlete ait vergi ve resimleri tahsil ile mükellef olan memurlar hakkında kullanılan bir tabirdir.” 1842 senesinde muhassıllık lağvedilmiştir. (Pakalın, age, s.569-570), Mustafa Nihat Özün, Muhassıl’ı “Tanzimat’tan önce vergi tahsildarı” olarak tanıtmıştır. (Bk. Mustafa Nihat Özün, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s.553) Tanzimat’tan sonraki muhassıl kavramıyla, devlet gelirlerinin toplanmasında görevli olan ve halkla devlet arasında aracılık yapan mültezimlerin bu görevlerine son verilerek, doğrudan merkeze bağlı olarak tayin olunan muhassıl-ı emvâl adlı görevliler anlaşılmaktadır. (Bk. Yücel Özkaya-Ali Akyıldız, “Muhassıl, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, XXXI, TDV. Yayınları, İstanbul, 2006, s.19)

35 Adıyeke, agm, s.777.

36 Adıyeke, agm, s.779.

37 BOA. ML. VRD. TMT, D. Nu., 4469. s.1.

38 Alil, “hastalıklı, sakat” anlamındadır. Bk. *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 9. bs, Ankara, 1998, s.84

39 Şevket Bütün, *Temetteut Defterlerine Göre (H.1260-M.1844) Burdur’un Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001, s.11.

Genellikle hanenin mal varlığı yazıldıktan sonra yıllık gelir miktarı belirtilmiştir. Bir önceki yıl verilen temettu vergisi ile aşar ve resim (vergi) miktarı da yazılırken bir sonraki yılda verilmesi gereken temettu vergisi ise tahmini olarak yazılmıştır.

Öşrün belirtilmesi doğal olarak ürün miktarını da belirlemektedir.⁴⁰

Aile gelirine katkı sağlayan çocukların kazançları da ayrıca kaydedilmiştir. Hatta damadın temettuatının müşterek yazıldığına da rastlanılmıştır.

Topraklarının büyük bir bölümünde ekim yapılan Osmanlı Devleti, gelirlerinin çoğunu ziraattan elde ettiği vergilerden temin etmekteydi. Bu nedenle tarımın dolayısıyla ekilebilir toprakların miktarı devlet için çok büyük önem arz ediyordu. Belki de bu sebeple olsa gerek defterlere ilk yazılan mülk hep “mezru” yani ziraat yapılan tarlalar olmuştur. Bunun hemen arkasından “gayr-i mezru” diğer bir deyişle nadasa bırakılan ve o sene içerisinde ürün elde edilmeyen tarlalar kaydedilmiştir.⁴¹

Başka kazalarda malı olanların, her kazanın muhassılına ayrı ayrı vergi ödeyecek olmalarından dolayı vergi mükelleflerinin başka kazalardaki malları da ayrıca yazılmış, hatta kimi zaman bunlar ayrı defterler olarak da düzenlenmiştir.⁴²

Hane reislerinin en son kaydedilen menkulleri, hayvanları olmuştur. Cinsine göre kendilerinden çeşitli amaçlarla faydalanılan hayvanlar, belli özelliklere göre tasnif edilmiştir.

Temettuat defterlerinde mektep, medrese ve cami gibi kamu kuruluşlarına ait bina bilgilerine yer verilmemiştir; fakat imam, müezzin, muhtar, papaz (Gerede Temettuat Defterleri’nde kilise ve dolayısıyla papaz yoktur.) gibi görevliler sayıldığı için defterlerde bunlarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerden hareketle o bölgenin dinî yapısı ve kamu hizmetleri gibi konularda da bilgi sahibi olabiliriz. Meselâ; imamların bu dönemde vergiden muaf olduklarını yine bu defterlerden öğreniyoruz.⁴³

Osmanlı Devleti, son dönemlerdeki sayımlarını, vergilendirmek ve tahsil etmek amacıyla yaptırıldığından hane esas alınıyor ve yalnızca vergi mükellefi olan hane reisi kaydediliyordu. Genellikle hane reisi olarak erkeklerin kaydedilmesine karşın -az da olsa- kadınların da vergi mükellefi olarak sayılması mümkündü.⁴⁴ Örneğin, Gerede kazasında 3 hane reisi “kadın”, vergi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Vergi mükellefi olan kadınlardan biri Demirciler Mahallesi 101. haneye “Oruçoğlu Mehmed bin Mustafa’nın zevcesi Aişe” olarak kaydedilmiş ve senelik vergisi 40 kuruş okunmuştur. Diğer Orta Mahalle 118. hanede yer alan ve “dul” olduğu da vurgulanan “Abdurrahman Ağa zevcesi Züleyha bint-i Mehmed” olup senelik vergisi 120 kuruştur. Üçüncü kadın mükellef, Akbaş köyü 5. hanede mukim “Sefer-oğlu bu def’a müteveffâ olan Mahmud’un kerîmeleri Fatıma ve Şerife”dir. Senelik vergisi ise 69 kuruştur. Gerede Temettuat Defterleri’nde sadece bu dört kadın zikredilmiştir.

Ardından emlâk, dükkân, değirmen sonra da temettuat geliri verilmektedir.

Pek çok defterin sonunda temettuat geliri, vergü-yi mahsusa ve aşarın toplam olarak verildiği görür.

40 Adıyeke, agm, s.780

41 Şükriye Pınar Yavuztürk, *Temettuat Defterlerine Göre Beykoz Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.17.

42 Adıyeke, agm, s.781

43 Mustafa Kazım Kayhan, *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Barla’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s.19.

44 Hüseyin Üçtepe, *1844 tarihli Temettuat Defterleri Çerçevesinde Sivas Eyaletine bağlı ARTUKÂBÂD (Artova-Sulusaray-Yeşilyurt) Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.7.

Müslümanların yazılması muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerle köy imamlarının sorumluluğu altında yapılmıştır. Müslüman olmayan mahallelerde bu işlem papazlar veya kocabaşlar tarafından yapılmıştır. Kocabaşı, Osmanlı Devleti'nde Batı Anadolu ve Balkanlar'da görevli Hristiyan taşra memurlarına verilen addır. Müslüman köylerindeki muhtar karşılığı olan kocabaşı, Tanzimat'tan sonra kaldırılarak muhtar unvanı kullanılmıştır.⁴⁵ Bu kişiler yazımın tam ve noksansız yapıldığını ve katiyetle bir suistimale fırsat verilmediğini belirten notu düşerler. Defterlerin bitiminde bunların mühürleri vardır. Ancak temettuat defterleri serisindeki bütün defterlerin sonunda mühür bulmak mümkün değildir. Bazılarında “bende” kelimesi yazılıp bırakılmıştır. Bu durum, defterlerin hepsinin orijinal olmadığını, muhtemelen merkezde çıkarılmış suretler olduğunu göstermektedir.⁴⁶

B. Temettuat Defterlerine Göre Gerede'nin İdarî Yapısı

1. Tanzimat'tan Sonra İdarî Yapı

Tanzimat'la birlikte ülkede ilk kez “kaza” resmen idarî bir birim olarak taşra yönetiminde yer almıştır. Bu tarihe kadar, mahkemenin bulunduğu her yer “kaza” olarak adlandırılıyor ve buralara ayrı bir yönetici atanmıyordu.⁴⁷ Başka bir deyişle Tanzimat öncesinde Osmanlı taşra idare sisteminde sancaktan daha alt idarî birimlerin net bir kurumsal varlığından söz etmek mümkün değildir.⁴⁸

Tanzimat döneminde vergilerin toplanması konusunda da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan birisi, sancak ve kazalarda vergi toplama işine bakan, hanedan ya da ileri gelen kişilerin arasından birinin müdür olması için öneride bulunulması, bu önerinin Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de tartışılarak, oy birliği ile kabul edilmesidir.⁴⁹

Sancaklarda kaymakamlar görev yaparken kazalarda da “eşraf-ı hanedandan birer müdür” seçilmekteydi.⁵⁰

Her malî yılın başında kaza müdürleri, sancak merkezine çağrılır, kaymakam başkanlığındaki mecliste yıllık muhasebeleri incelenirdi. Müdürlerin maaşlarını merkez değil, halk öderdi. Halk müdürlerden hoşnut kalmazsa, haklarında şikâyet olursa, değiştirmeleri yoluna gidilirdi. Nitekim 10 Ekim 1842'de Gerede kazasında böyle bir yola başvurulmuştur. Gerede Kaza Müdürü Mustafa Bey işleri gereği gibi yürütemediğinden, azliyle yerine kuvvetli, işleri yürütebilecek birinin tayini gerekmiş ve dergâh-ı âlî kapucubaşlarından⁵¹ Hacı Ahmedzâde'nin eskiden beri devlete yaptığı hizmetlerden ve gayretinden dolayı Gerede'ye müdür olarak tayini uygun görülmüştür. Hacı Ahmedzâde memuriyeti gereği çeşitli ve önemli işlerin iyi bir şekilde yürütülmesini, düzenlenmesini, verginin zamanında toplanmasını dikkatli bir şekilde yerine getirecekti. Kaza naibi ve zabıtlar de her hususta kendisine yardımcı olacaktı.⁵²

45 Tuğlacı, age, s.1597

46 Musa Çadircı, “Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.231; Kütükoğlu, agm, s.397-398.

47 Çadircı, age, s.231.

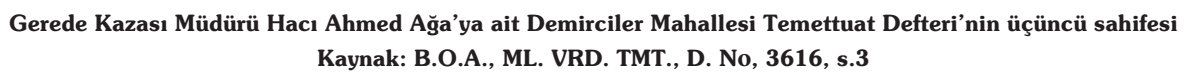
48 Yalçın, agm, s.18.

49 Yücel Özkaya, XIX. Yüzyıl Ortalarında Gerede'nin İdarî ve Sosyal Durumu, Geçmişten Günümüze Gerede, Gerede Belediyesi Yayınları: I, Gerede, 2000, s.166.

50 Musa Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK. Basımevi, Ankara, 1991, s.241-243.

51 Asitanede (İstanbul'da) saray ve tekkelerde kapıları bekleyen, taşralara tayinleri sırasında ihtisap işlerinin öncelikle bu zatlara tevcih olduğu saray hizmetlileri sınıfı. Kendilerine bu adın verilmesi padişah saraylarına dergâh-ı âlî denilmesinden ve bu şahısların sarayda sultana hizmet vermelerinden kaynaklanmıştır. Bk. Abdülkadir Özcan, “Dergâh-ı Âlî”, DİA, C. IX, İstanbul, 1994. s.174

52 Özkaya, agm, s.167.

1839 Tanzimat Fermanı'yla başlayan dönemde ülke yönetiminde yapılan yeni idarî yapılanmayla Gerede, Bolu eyaletine bağlı kazalardan biri olarak gösterilmiştir. Kazanın yönetim ve mülki alanı, merkez dışında 102 köyden oluşmaktadır. 1840 Gerede Nüfus Defteri'nde 21'i divan ve 75'i köy olmak üzere toplam 96 karye kaydedilmiştir.⁵⁴ Şer'iyye Sicilleri incelendiğinde ise 1846'da Gerede'de 104 köy olduğu gözlemlenerek köy

isimleri tek tek sayılmıştır. Şer'iyye Sicillerinde zikredilen 104 köy sayısı, 1260 Temettuat Defteri'ndeki sayı ile hemen hemen aynıdır. Ancak 19 köyün ismi farklıdır. Bu farklılıkların çeşitli sebepleri vardır:

- Bazı köy isimlerinin değiştirilmesi,
- Bazı köylerdeki hane halkının farklı yerlere göç etmesi (Alparocak ve Cevaplar köyleri gibi),
- Bazı köylerin çift isminin olması,
- Bazı köy isimlerinin belgelerde sayfa eksikliği nedeniyle yer almamasıdır.

Gerede Temettuat Defterleri'nde yer alan bazı köy isimleri 1840 Nüfus Defterleri'nde farklı adlarla anılmıştır: Kürekçiler köyü, (Akçakilise) "Akçakese", Dolan köyü "Semerciler", Sipahiler köyü "Erhadlar", Virancık köyü "Örencik" olarak kaydedilmiştir. Gerede Nüfus Defterleri'nde Mürdükler (11 hane), Resuller (9 hane), Teteme Külef (37 hane), Göbüler (12 hane), Kayıkiraz (16 hane), Ali Fakihler (16 hane), Yakaboy (29 hane)⁵⁵ geçmesine rağmen bu 6 köyün toplam 130 hanesi Gerede Temettuat Defterleri'nde yer almamaktadır. Ayrıca temettuat kayıtlarında çeşitli yerlerde karye olarak zikredilmesine rağmen Üçpınar (Üçbunar), Koçuyar, Balcılar ve Asbarca gibi köylere ait bilgiler maalesef yoktur.

19. yüzyılda yönetim alanında meydana gelen değişiklik ve özellikle malî ihtiyaçlar nedeniyle köylerin bir kısmı "*divan*" adı verilen birliklere bağlanmıştır.⁵⁶ Gerede kazasında hangi köylerin hangi divana bağlı olduğu belgelerde ortaya çıkmaktadır. Meselâ, Afşar Tarakçı Divanı'na Memuk, Afşar Tarakçı ve Ulaşlar karyeleri dahildir.⁵⁷

Tanzimat dönemi idarî yapılanması içinde köyler, II. Mahmut dönemindeki düzenlemeye uygun yapılarını hemen hemen aynen sürdürmektedir. Yani "Vergi salınması ve toplanması... köyün güvenlik işleri muhtarlara bir statü oluşturmuştur. Köy idarî sorumlusu olan muhtarların seçimi yılda bir yapılır, 30 yaşını dolduran ve 100 kuruş senelik vergi verme şartını" yerine getirenler muhtar olabileceklerdir.⁵⁸

Kaza idaresinde, kaza müdürüne yardımcı olmak üzere oluşturulan "*Kaza Meclisi*" uygulamasına Gerede'de rastlanmamaktadır. Gerede kazasının bütününün yöneticisi olan kaza müdürü, "*Âyanlar Devri'nde*" ortaya çıkan ve daha önce zikredilen Hacı Ahmed Ağa, Geredeli bir aileye mensuptur.⁵⁹ Onun H.1248/ M.1832'den sonra Bolu mütesellimliğine getirildiği ve bu görevde 6 yıl boyunca kaldığı kayıtlıdır.⁶⁰

Tanzimat'tan evvel vali ve mutasarrıfların sorumluluğunda bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenlere "mütesellim" adı verilmiştir. Bu sistem Tanzimat'la yürürlükten kaldırılmıştır.⁶¹

53 Özkaya, agm, s.164.

54 Gerede Nüfus Defteri, Cilt I.1840 (Giriş-Metin-Dizin), Editör: Mehmet Süme, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: 14, BAMER, Bolu, 2015, s.20-22.

55 Süme, a.g.e, 20-21

56 Gülfettin Çelik, 16-19.Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme), Gebze Belediyesi Yayını, Gebze, 2003, s.16.

57 BOA, ML. VRD. TMT, D. Nu,3618

58 İlber Ortaylı, *Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler*, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay, C.I, İstanbul, 1985, s.239.

59 Enver Konukçu, *Osmanlı Döneminde Gerede'de Yetişen Devlet Adamları*, Geçmişten Günümüze Gerede, Gerede,2000, s.64.

60 Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Osmanlı Döneminde Geredeli Âlimler, Mutasavvıflar, Şairler ve Diğerleri*, Geçmişten Günümüze Gerede, Gerede, 2000, s.74.

61 Pakalın "*Mütesellim*",age, C.II, s.639

2. 1844 Senesinde İdarî ve Resmî Görevliler

İdarî ve resmî görevliler imam, müezzin, muhtar, asker, sanduka emini⁶², şeyh, mektep hocası, müderris-i kiramdır. Resmî görevliler arasında tanımlanan imam ve müezzin dinî; muhtarlık ise idarî diye-bileceğimiz bir kategoriye temsil etmekteydi.

2.1. Muhtarlar

Sultan II. Mahmut döneminden itibaren resmî işler, imamlardan yavaş yavaş muhtarlık kurumuna geçmiştir. Öyle ki Anadolu'da muhtarlık teşkilatı 1833 yılları itibariyle ihdas edilmeye başlanmıştır.⁶³ Aynı yıl İstanbul dışında Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinde ilk taşra muhtarlık teşkilâtı kurulmuştur. Zamanla muhtarlık ülkenin her tarafına yayılmıştır. Ahalinin katılımıyla yapılan muhtar seçimlerinin yapıldığı ilk yer de 1830'larda Bolu olmuştur.

İlk kurulduğu yıllarda muhtarların görev süreleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Eğer muhtarlar hakkında bir şikâyet olmazsa görevlerinde kalmaya devam etmişlerdir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile muhtarların görev süreleri bir yıl olarak belirlenmiştir.

Muhtarlar ve kâhyalar (Gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde muhtarın yetkilerini kullananlardır.) yaptıkları işin karşılığı bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ancak Tanzimat'tan sonra vergi muafiyetinin kaldırılması üzerine muhtarlara maaş bağlanmıştır.

Her mahalleden güvenilir bir ya da iki kişi oy birliğiyle seçilerek birine "muhtar-ı evvel" diğerine de "muhtar-ı sâni" denmiştir. Muhtar seçilenlere imamlar, mahalle halkına da muhtarlar kefil olmaktadır. Ayrıca yerleşim biriminin ileri gelenleri de birbirlerine kefil edilerek mahkeme defterlerine kaydedilmekteydi. Kefil gösterme sistemi ile amaçlanan, mahallede güvenliğin sağlanması ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesiydi. Aynı yöntem dışarıdan bölgeye gelen işçi, yolcu ve öğrencileri de kapsamaktaydı. Kefil bulamayan kişi istediği yerde kalamazdı.

Muhtarların başta gelen vazifelerinden biri, bölgedeki güvenliği sağlamasıydı. Mahalleden ya da köyden bir başka köye veya şehre gitmek isteyenlere "mühürlü pusula" verir, mürur tezkeresi⁶⁴ alması için "defter nazırı"na⁶⁵ gönderirdi. Ayrıca mahalle veya köye gelen yabancıların mürur tezkeresi olup olmadığını inceler, nereden, ne için ve kaç gün için geldiğini sorarak uygun gördüğü takdirde burada kalması için defter nazırından izin isterdi ve gelen kişiye de kefil olurdu. Uygun görmezse geri gönderilmesi için defter nazırı, mütesellim ve kadiya haber verirdi.

Muhtarın diğer bir görevi ise mahallede ölen, doğan veya başka bir yere göç edenleri mahalle defterine kaydetmek ya da silmek ve bunu defter nazırına bildirmektir. Ayrıca vergilerin tespit edilip toplanmasında hazır bulunarak ilgililere yardım ederdi.⁶⁷ Tanzimat ile beraber muhtarın görevleri devam etmiş, hatta köylünün ödemekle yükümlü olduğu vergilerin toplanması ve ilgililere teslim edilmesi işi de muhtarlara devredilmiştir.

62 Sandık emini, devlete ait para ve menkul kıymetleri alıp veren ve elinde tutan ve bunların alınıp verilmesinden ve saklanmasından sorumlu memurdur. Günümüzdeki "veznedar" a karşılık gelmektedir. (Bk. Pakalın, age, C.III, s.122)

63 Musa Çadırcı, *Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme*, Belleten, C.XXXIV, S.135, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Temmuz 1970, s.412

64 Mürur tezkeresi, bir memleketten başka bir memlekete seyahat ederken, sınırlardan serbestçe geçmek üzere hükümetten alınan geçiş belgesidir. (Bk. Tuğlacı, age, C.6, s. 2060)

65 1831 yılında eyalet ve sancak merkezlerinde nüfus ve istatistik işlerine bakmak için defter nazırlığı oluşturulmuştur. Defter nazırlığında bu iş için asıl sorumlu olarak defter nazırı ve bölgenin büyüklüğüne göre mukayyid (kayıt memuru) ve kâtipler görevlendirildiler. Defter nazırlarının başlıca görevleri; şehirlerinde ve bağlı kasaba ve köylerde doğanları, başka yerden gelip yerleşenleri günü gününe nüfus defterine kaydetmek, ölen ve göç edenleri silmektir. Bk. Ayhan Yüksel, *Tirebolu Kasabası'nda Nüfus Hareketleri, (1838-1847)*, Yeni Tirebolu, 8 Ekim 2011, www.yenitirebolu.com.

66 Çadırcı, agm, s.414

67 Çadırcı, agm, s.414

Tablo 1: 1844 Yılında Gerede Kazasında İdarî Yapılanma ve İdarecilerin Örnek Tablosu

Yerleşim adı	İdari birim	İdareci makam	İdarecinin adı	Vergisi (Kuruş)	Yıllık gelir (Kuruş)
Gerede	Kaza	Kaza Müdürü	El-Hac Ahmed Ağa	611.5	7398
Demirciler	Mahalle	Muhtar	İhtiyaroğlu el-Hac Ahmed bin Hüseyin	60	250
Kabiller	Mahalle	Muhtar	Hasan Ağa bin Osman	100	259
Çalışlar	Köy	Muhtar	Halil Beşeoğlu İbrahim bin Ahmed	230	604
Çoğullu	Köy	Muhtar	Molla Osmanoglu Abdurrahman	558.5	3105
Kürekçiler	Köy (Divan)	Muhtar (*)	Hatiboğlu Receb	135	445
Nuhviran	Köy	Muhtar(**)	Tiryakioğlu Mehmed bin Mehmed	135	525
Havullu	Köy	Muhtar	Bekçioğlu Mehmed bin Hüseyin	139	652
* Gerede'nin Orta Mahallesi'nde hane 110'da ikamet ediyor.					
** Gerede'nin Orta Mahallesi'nde hane 116'da ikamet ediyor.					

Tablo I' de defterlere göre bölgedeki idarî yapılanma örneği gösterilmiştir. Görüldüğü gibi Gerede kazasında kazanın bütününü yöneten kaza müdüründen başka kasabanın idaresini üstlenen muhtarlar vardır. Kazada sadece Demirciler ve Kabiller mahallelerinin muhtarları kayıtlıdır. Fakat Sevil, Orta ve Kitiirler Mahallesi'nin muhtarları kayıtlarda yoktur. Ancak Sevil ve Orta Mahalle temettuat defterlerinin sonunda muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâninin mühürleri görülmektedir. Yine tabloda verildiği gibi Kürekçiler ve Nuhviran karyelerinin muhtarları kazanın Orta Mahalle'sinde ikâmet etmektedir. İmamlar muhtarlara yardımcı bir statüdedir. Yine anlaşılmaktadır ki mahalle ve köylerden 50 hane civarında veya üstünde olanların büyük bir kısmında iki tane muhtar (muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni) bulunmaktadır. Ancak bazı defter sonlarındaki mühürlerde “muhtar” ve “imam” kelimeleri geçiyorsa da kimin muhtar olduğu belirtilmemiştir. Yerleşim kayıtlarında adı belirtilen muhtarlara bakıldığında, muhtar olmada en azından yıllık gelir ve vergi oranı şartına uyulduğu, bölge kayıtlarıyla doğrulanmaktadır. Gerede merkez ve köylerinde görev yapan muhtarlardan hiçbiri devletten muhtarlık maaşı almamaktadır. Bu kişilerin çoğunlukla ikinci bir meslekleri vardır ve bu meslekler onların asıl geçim kaynağını teşkil etmektedir.

1840-1842 yıllarında tüm devlet memurlarına maaş bağlanmış, muhtarlara da maaş verilmek istense de bu gerçekleşmemiştir. Bunun sebebi, çok sayıda muhtara maaş ödemesinin hazine için bir yük görülmesidir.

Gerede Temettuat Defterleri'nde köylerdeki muhtar sayısı 13 olarak görülmektedir. Bunun sebebi muhtarların, en az 3 en çok 7 köyün birleştirilmesi ile oluşan divanlarda görev yapmış olmalarıdır. Nüfusu kalabalık köylerde genellikle muhtar bulunmaktadır. Meselâ, 85 hanelik Çoğullu köyünde muhtar, hatip ve imam olmak üzere 3 kişi görev yapmaktadır.

2.2. İmamlar

Osmanlı Devleti'nin hemen her Müslüman mahallesinde veya köyünde bir cami, mescit ve bunlara bağlı imam⁶⁸ ile yardımcıları bulunurdu. Muhtarlık teşkilatının kuruluşuna kadar idarî işlerde kadıya bağlı tek görevli olan imamlar, muhtarlık sisteminden sonra onlarla beraber görev yapmışlardır. Öyle ki imamlar, muhtarlık kurumu kuruluncaya kadar mahalle örgütünde önemli bir rol üstlenmiştir. İmanın en önemli görevi, mahalle sakinlerine salınan vergilerin paylaştırılması ve toplanması işini yürütmek olmuştur.⁶⁹ İmamlar beş vakit namaz kıldırmak, ölenler için gerekli dinî işlemleri yapmak, mahallenin gü-

68 Osmanlı döneminde imamların eğitim durumları, maaşları, tayin ve azilleri, muafiyetleri, nikâh akdi, emeklilikleri vb. işlemlerdeki fonksiyonları ile ilgili olarak geniş bilgi için bakınız: Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı, Tatav Yayınları, İstanbul, 2001.

69 Muharrem Es, *Osmanlı Devletinde Mahalli İdareler, Yerel Siyaset*, Aylık Bilimsel Siyasi Dergi, S.27, Mart 2008, s.32

venliği ve huzurunu sağlamak görevlerinin yanı sıra özellikle de evlerde sazlı-sözlü toplantılar yapıp içki içilmemesi ve sokakların temiz tutulması konusunda halkı uyarmakla da mükelleftiler.⁷⁰ Ayrıca imamlar, güvenilir kişi olarak muhtarlara kefil olurlar, vergi dağılımında ve mahalleyi ilgilendiren konularda yapılan görüşmelere katılırlardı.⁷¹

1844 yılı Gerede kazasında devlete bağlı resmi işlerde görevli olan hane reisleri arasında imamlar da bulunmaktadır. İmamlar görevlerinden dolayı hükümetten maaş almamaktadır.⁷² Ancak imamlar hizmet verdikleri mescit ve camilerin vakıflarından maaş almaktaydılar. Tayinleri genellikle vakıf mütevellisinin teklifiyle gerçekleşirdi. Cami vakıflarının yanında, vakıf dükkânlarının da mütevellisi olan bu görevliler, vakfın yetkili idarecisi durumundadırlar. Mütevelliler vakıfla ilgili işlemlerin yürütülmesi ve vakfın amacı doğrultusunda etkin bir şekilde işletilmesinden sorumludurlar; ancak, tasarruflarındaki vakfın hukukunu gözetmeleri esastır. Vakfın zararına olabilecek işlemlerden de sorumlu tutulmuşlardır. II. Mahmut döneminde kurulmaya başlanan muhtarlık teşkilatı, imamların yönetici kimliklerini zamanla ikinci plâna atmıştır.⁷³

19. yüzyılda getirilen “mürur tezkeresi” uygulaması ile ikametgâh ve kimlik belgelerinin düzenlenmesi de imamların vazifelerinden biri haline gelmiştir.

Tablo 2: 1844 Yılında Gerede Merkezindeki Cami Adları ve Görevlilerin İsim Tablosu

Cami Adı	Görevleri	İmamın Adı ve İkamet Yeri	Görevlinin Yıllık Geliri (Kuruş)
Sultan Yıldırım Bâyezîd Han Camii	İmam-hatip	İmam Hâfız-zâde Mustafa Efendi, Kitirler Mahallesi, Hane 13	1098
Demirciler Mahalle Camii	İmam	İbrahim Efendi bin Mehmed Emin, Demirciler Mahallesi, Hane 1	422 (İmamlık dışı gelir)
Tekye Camii Şerifi		Kabiller	
Camii Kebîr	İmam	Hafız Mustafa, Kitirler	
Camii Cedit	İmam-hatîp	Topuzoğlu Hafız Osman bin Ali, Orta Mahalle, Hane 63	200
Kabiller Cami Şerifi	İmam	Ali Yazıcıoğlu Mustafa Efendi bi Hasan, Kabiller Mahallesi, Hane 1	(İmamlıktan) 216, diğer geliri 84, Toplam 300
Orta Mahalle Cami	Muallim, İmam ve hatip	Ali Efendioğlu Abdullah Efendi, Orta Mahalle, Hane 1	162.5
Seviller Mahallesi Cami Şerifi	İmam ve muallim	Suhteoğlu Hâfız Mustafa bin Seyyid, Orta Mahalle, Hane 66	100 (Muallim-i sıbyânlıktan)
Mahalle-i mezbûr Cami-i Şerifi	İmam-hatip	Veliyüddin Efendi bin Ahmed, Orta Mahalle, Hane 64	368.5
Kitirler Cami Şerifi	İmam-hatip, muallim-i sıbyan	Kara Mehmed- zâde İsmail Efendi ibn İsmail, Kitirler Mahallesi, Hane 1	348

Müslüman bir mahalleyi oluşturan unsurların başında cami gelmektedir. O dönemde ibadetlerin yapıldığı mekânlar yalnızca camiler değildir; tekkeler de dinî fonksiyonları üstlenen diğer mekânlardandır.

70 Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu... s. 40.

71 Çadırcı, age, s.40.

72 Es, agm, s.32

73 Kemal Beydilli, “İmam”, DİA, C.XXII, İstanbul, 2000, s.181-182.

2.3 Gerede'de Tasavvuf ve Tarikat Erbabı

Gerede kasabasında belgelere kaydı geçen tekke, Halvetiyye tarikatının⁷⁴ Şabaniyye koluna bağlı olanların ibadet ve zikir merkezlerinden biriydi. Bu tekkenin şeyhliğini Sevriler Mahallesi 5. hanede ikamet eden Şeyhzâde el-Hâc Şeyh Osman bin el- Hâc Halil Efendi yapmaktaydı. *Şeyh Halil Efendi, Halvetilik'in Cemaliyye ana kolundan şubelenmiş Şa'bâniyye kolunun Nasuhiyye ve Çerkeşîyye silsilesinden yetişerek, adıyla anılan Haliliyye kolunu kurmuştur.*⁷⁵ Halvetiyye tarikatının şubeleri arasında, 32. sırada Haliliyye tarikatı yer almaktadır.⁷⁶

Şeyh Hacı Halil Efendi devrin ulemasından Pîri Sâni Çerkeşî Mustafa Hazretleri'nden ilim öğrenmiş ve feyiz almıştır. Halil Efendi'nin şeyhliği döneminde Aşağı Tekke ve Külliyesi, imaret olarak hizmet vermiş, devrin zenginlerinin yardımlarıyla fakirlere ve Tanrı misafirlerine aş verilmiştir.⁷⁷

Şeyh Halil Efendi'nin Sevriler Mahallesi'nde bulunan türbesinin kitabesinde vefatının H.1259/ M.1843 tarihinde olduğu yazılmıştır. H.1260/ M.1844 yılındaki temettuat kayıtlarında ise, Şeyh Hacı Halil Efendi'nin Halvetî tarikatı şeyhi olduğu kaydedilmiştir. Tahrirlerin muteberliği dikkate alındığında vefatın daha sonraki yıllarda olması daha güçlü bir ihtimaldir.

Gerede merkezinde, Şeyh Halil Efendi dışında, Orta Mahalle 51. hanede mukim "Receboğlu Derviş Abdullah bin Ahmed", "Tarîk-i Halvetiyye'den idüğü" şeklinde yer almaktadır. Köylerden ise Çoğullu köyü 14. hane mensubu "Molla Osmanoğlu Derviş Mehmed"⁷⁸ de "Tarîk-i Halvetiyye'den" şeklinde tanımlanmış olup başkaca bir açıklama yapılmamıştır. Bu bilgiye dayanarak o köyde bir tekkenin varlığından bahsedilebilir.

C. Tanzimat Döneminde Yapılan Malî Düzenlemeler

Sanayi Devrimi'nden önce Batı, ekonomi, sanayi, bilim ve teknik alanlarında Osmanlı Devleti'nden daha ileri değildi. Osmanlı Devleti'nin Batı'dan çoğu alanda daha ileri olduğunu gösteren birçok belge bulunmaktadır.⁷⁹ XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti sahip olduğu toprak ve nüfus bakımından dünyanın sayılı devletlerindendi fakat teşkilat, kurum ve kuruluşlar endüstri çağının gerisinde kalarak imparatorluğun büyüklüğünü taşıyacak güçten yoksun duruma düşmüştü.⁸⁰

Osmanlı Devleti iki asırdan beri endüstri, sanayi, ekonomi ve tarım gibi alanlarda yapılması gereken yenilikleri yapamamıştı. Nihayet 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bozulmuş, nüfuzunu kaybetmiş kurumların ve sarsılan merkezi otoritenin yeniden inşası için Tanzimat Dönemi (1839-1876) başlatılmış oldu.⁸¹

Osmanlı Devleti'nde devletin birçok kurumunu da etkileyen asıl bozulma malî alandaydı. Bu nedenle Tanzimat reformları da doğal olarak malî kurumlarda ve vergi sisteminde yoğunlaştırılmıştır.

74 Tarikat kelimesinin manasını Tomar-ı Turûk-ı Aliyye adlı eserin yazarı Sâdık Vîcdânî kısaca şu şekilde tarif etmektedir: "Şeriat, Cenab-ı Hak tarafından Muhammed Mustafa (s.a.s) vasıtası ile tebliğ edilen ilâhî hükümleri içine alan ilahî ve mukaddes konuların bütünüdür. Tarikat, bu ilahî kanunlara dört elle sarılıp, harfiyen emir ve yasaklarına uyan yakîn ve iman ehli için "Allah'ın zikrine" devam etmekle elde edilebilen "Vuslat" yoludur." Bk. Sâdık Vîcdânî, *Tomar-ı Turûk-ı Aliyye*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s.15.

75 Mustafa Rumî Efendi, *Divân, (Şeyh Geredeli)*, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu-Mustafa Tatçı, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara, 1998, s.III

76 Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetler*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984, s.169.

77 M. Kemal Özyiğit, *Geredem'den Esintiler(Anılar)*, Gerkav, Yücel Ofset Matbaacılık, Ankara, 2007, s.231.

78 Adı geçen tarikat mensubunun oğlu talebe olup şahsın 12 dönüm gayr-i mezru tarlasından başka hiçbir geliri de bulunmamaktadır.

79 Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.2.

80 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...* s.3.

81 İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yayınları, Ankara, 1974, s.1-2.

Tanzimat'la birlikte yapılan reformlar önce Anadolu ve Rumeli'de bazı eyaletlerde yürürlüğe konmuş, daha sonra da yaygınlaştırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti maliyesi merkez ve taşra teşkilatı, yeni bütçe tasarısı, malî hukuk ve vergi sistemi Batı etkisinde kayda değer önemli gelişmeler göstermiştir.⁸²

D. Sosyal Yapı

1. Gerede'de Ailelerin Tanımlanması: İsim, Unvan ve Lakaplar

Temettuat defterlerinde Osmanlı ailesinin kendini nasıl tanımladığı, hangi isimleri tercih ettiği, isimlerin seçiminde dinî hassasiyetlerin mi yoksa geleneklerin mi ağır bastığını öğrenmemiz pekâlâ mümkündür. Temettuat sayımları verginin esas olduğu vergi mükelleflerini vermekte olup hane reisleri de tanımlanacak şekilde defterlere isim, unvan, lakap vs. ile kayda geçmiştir.

Kişilerin isim, vasıf ve görevlerinin belirtilerek kaydedilmesi sayesinde o yıllarda Gerede'de yaşayan aileler, kullanılan lakap ve isimler konusunda yapılacak her türlü tahliller için temettuat defterleri çok önemli başvuru kaynağı niteliğindedir. Belgelerde yer alan isim ve lakaplar bugünkü Geredelilerin (2014 yılı itibarıyla orta yaşlıların) geriye doğru 5. ve 6. kuşak dedeleridir. Öyle ki pek çok sülale isminin bugün bile devam ettiğine tanık olmaktadır.

2. Kullanılan İsimler ve Sıfatlar

Temettu defterleri, sadece aile adlarının değil yörede kullanılan şahıs adlarının tespiti bakımından da çok değerli kaynak vazifesi görmektedir. Bu husus, sadece temettu defterlerinde bulunmamakta, tahrir ve 19. yüzyıl nüfus defterlerinden de benzeri tespitler yapılabilmektedir.⁸³

İsim, kişinin toplumsal ve bireysel kişiliğinin yanı sıra gizemli yönünü de gösteren bir unsurdur.⁸⁴ Bu sebeple kişilere gelişigüzel ad konulmamıştır. İsmi belirleyen belli başlı etmenler şunlardır: Çocuğun doğduğu gün, ay ve mevsim, kişinin mensup olduğu dinin peygamber ve din büyüklerinin etkisi, kişinin ulusal kimliği, doğum yeri, coğrafi öğeler, kültürel değişim vs.⁸⁵

İslâm inancına göre anne ve babanın çocuklarına karşı önemli görevleri başında, ona güzel bir isim konması gelmektedir. Bu sebeple herhangi bir bölgede kullanılan şahıs adları, o toplumun sosyal ve kültürel yapısını oluşturan önemli unsurlar arasında görülmektedir.⁸⁶

1845 yılında Gerede'de kullanılan isimlerin büyük bir çoğunluğu dinî özellik taşımaktadır. Bu yıllarda Darende, Nefs-i Tavas, Göynük gibi pek çok Anadolu kasabasında da bu duruma şahit olunmaktadır.

Kazada 5 mahalle ve 433 civarında vergi mükellefi üzerinde yapmış olduğumuz tahlillerde en çok kullanılan ismin "Mehmet" olduğunu gördük. Türkler, Hz. Muhammed'in adına hürmeten "Muhammed" ismini kullanmayıp adeta Türkçeleştirdikleri Mehmet'i kullanmışlardır. Öyle ki Demirciler Mahallesi'nde Mehmet isminin oranı %18, Kitirler Mahallesi'nde %16, Sevilier Mahallesi'nde %18, Orta Mahalle'de ise %14'tür. Orta Mahalle'de tam 21 kişinin adı Mehmet'tir. Hz. Muhammed'in diğer isimleri olan Ahmed ve Mustafa isimleri de en çok kullanılan isimlerdendir. "Ahmed" isminin Kitirler ve Orta Mahallesi'ndeki tüm isimlere oranı %12'dir. Kabiller Mahallesi'nde Mehmed, Ahmed ve Mustafa isimlerinin toplam orandaki

82 Abdullatif Şener, *Tanzimat Dönemi Vergi Reformları*, 150. Yılında Tanzimat, Yayına hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.259-260.

83 Kütükoğlu, agm, s.401.

84 Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, İş Bankası Kültür Yayınları:180, Ankara, 1977, s.148

85 Örnek, age, s.149

86 Bahaeddin Yediyıldız-Özkan İzgi, "1445 Yılında Ordu ve Yöresinde Kullanılan Şahıs Adları", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi s. 361-368, Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, 1983, s.361. Günümüzde, sadece şahıs adlarını inceleyen bir bilim dalı gelişmiş olup bu bilim dalına "anthroponymie" adı verilmektedir. Bk. agm, s.361.

payı % 37'dir. Hz. Muhammed'in neslinden gelen Hz. Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin isimleri de en çok kullanılan isimlerdendir. Peygamberin yakın arkadaşları olan Ömer ve Osman isimlerine de çokça rastlamak mümkündür. "İbrahim, İsmail, Salih" gibi peygamber adları ile Hz. Muhammed'in sıfatı olan "Emin" ile Hz. İbrahim'in sıfatı olan "Halil" ismi de çok kullanılan isimlerdir.

Görüldüğü gibi Türk-İslam kültürünün yöredeki yansıması sonucunda Gerede'de ad koyma geleneğinde en önemli etkenin dinî unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Peygamber adları, dört halife ve Ehl-i Beyt'in adları çoğunlukla tercih edilen isimler olmuştur. Genellikle dinî şahsiyetlerin bu isimleri, sonraki kuşaklarda da yaşatılarak devam ettirilmiştir.

Şahıs adlarında göze çarpan bir özellik de baba-oğul aynı adı taşıyanların sayılarında görülmektedir. "Hayraca Ahmedoğlu Ahmed bin Ahmed", Çölmekçioğlu Mehmedoğlu Mehmed bin Mehmed", "Topal Memişoğlu Memiş bin Memiş" gibi pek çok örneğe rastlamak mümkündür.

İsimler az da olsa bazen orijinal halinden farklı şekillerde kullanılmıştır. Meselâ, Mehmet adı Memiş'e, İbrahim adı da İbiş'e dönüşmüştür.⁸⁷

Babası, doğumdan önce ölmüş bir çocuğa baba adının verilmesi yaygın bir uygulama ise de aynı adı taşıyanların hepsinin yetim kaldıkları düşünülmemelidir.⁸⁸

Kitirler Mahallesi'nde Mehmet Necip, Mehmet Nuri, Mehmet Raşit, Mehmet Tayyar gibi çift isimlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Diğer mahallelerde de Mehmet Arif, Mehmet Sadık gibi çift isimler kullanılmıştır. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Gerede halkı, çocuklarına çift isim koyarken de isimlerden birinin Mehmet olmasını tercih etmiştir.

3.Aileler ve Lakaplar

Şehirde aile adları ve lakaplarının farklı özelliklerine tanık oluruz. Aile ve kişilere verilen ve tanımlamaya yönelik bu lakap ve isimler, şahsın toplumdaki statüsünü yahut meslek ve görevini veyahut fizikî özelliğini vermektedir. Lakaplar, her ne kadar birkaçı beraberce kullanılmış olsa da kendi içlerinde çeşitli gruplara ayrılabilir:

Dinî motif taşıyan lakaplar: Hafız Ahmed bin Ömer, Hacı Şakir bin Abdullah, Molla Fazlıoğlu Mustafa bin Fazlı gibi. Bugün devam eden sülalelerin birçoğu bu hanelere mensuptur denilebilir.

Sıfata bağlı lakaplar: İnce Karaoğlu Ömer bin Durmuş, Kır Mehmed bin Osman vs. gibi kişinin öne çıkan bir sıfatı sülaleye ad olmuş ve o adla anılır olmuşlardır. Bu özellik, kişinin kendinde olabileceği gibi, atalarında da olabilmektedir. Küçük Hasanoğlu Seyyid Ahmed bin Ahmed gibi.

Kişiyeye bağlı lakaplar: Meselâ, Osman Kadioğlu Necip bin Osman, Durmuşoğlu Durmuş bin Durmuş, Osmanoğlu İbrahim bin Veli gibi aile reisi sadece baba adıyla tanınmaktadır. Ailenin müstakil bir lakabı yoktur ancak "filanın oğlu" gibi babaya ait bir nispetle anılmaktadır. Verilen lakaplar ve unvanlar bazen ilgili şahsa, bazen de aileye ait olmaktadır. Meselâ, "Hacı Ramazanoğlu" Gerede'de ve Ağızviran⁸⁹ köyünde (şimdiki adı Yenecik) bir sülaleye verilen genel bir lakaptır.

87 Zeynel Özlü, 19. Yüzyılda Göynük Kırsalında Kullanılan Sülale ve Erkek Adları, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, Bahar S.41, 2007, s.274

88 Kütükoğlu, agm, s.402.

89 3646 numaralı Gerede Temettuat Defteri'nde peş peşe iki Ağızviran karyesi yer almaktadır. Bunlardan biri 19 haneli karye, bugünkü adı ile "Ağızören-Güney" olarak bilinen köydür. Diğer Ağızviran karyesi, 14 haneli "Yenecik" karyesi'dir. 3635 numaralı Temettuat Defteri'nin 17. sayfasında Orta Mahalle 42. haneye kayıtlı Hacı Ramazanoğlu Hafız Ömer bin Hacı Mehmed'in ortağı belgede şu ifadelerle anılmaktadır: "Şeriki Yenecik karyesinden Hacı Ramazanoğlu Hüseyin hissesi tenzil." Her iki hane reisinin "Hacı Ramazanoğlu" diye zikredilmesi onların aynı sülaleden geldiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca günümüzde o köy mensuplarından bazıları, belgede yer alan "İslamoğlu" ve "Ramazanoğlu" lakaplarının yaşadığını belirtmişlerdir. Şu halde 14 haneli Ağızviran karyesinin "Yenecik" köyü olduğu konusunda şüphe yoktur.

Mesleğe bağlı lakaplar: Eskicioğlu Mustafa bin Abdullah, Çarukcuoğlu Kadir bin Abdullah, Berber Salihioğlu Ahmed bin Salih, Nalbandoğlu Abdurrahman, Çölmekçioğlu Mustafa bin Ahmed, Dellâl Velioğlu Salih bin Veli, Arabacioğlu Mehmed bin Mustafa (Araba tamircisidir.) gibi lakaplar şahıslara meslekleri sebebiyle takılmış lakaplardır.

Askerî unvanlı lakaplar: Bölükbaşıoğlu Ali bin Ahmed, Sipahioğlu Mehmed bin Salih gibi. Gerede köylerinde Alemdaroğlu⁹⁰, Sipahioğlu⁹¹, Beşeoğlu⁹² ve Bölükbaşıoğlu⁹³ vb. lakaplı pek çok hane reisi bulunmaktadır. Çukurca köyünde kayıtlı otuz iki haneden beşinin lakabı Alemdaroğlu olarak geçmektedir. Sipahiler köyünde ise on iki haneden dördü Sipahioğlu lakaplıdır.

Eşyaya bağlı lakaplar: Kütükçüoğlu Ömer bin Mehmed gibi.

Coğrafi bölgeye nispet edilen lakaplar: Bolulu Mustafaoğlu Ahmed bin Mustafa, Mısırlı Musa bin Ali, Cezayirlioğlu Hüseyin bin Ali gibi. Herhangi bir iş veya görev nedeniyle memleketlerinden ayrılarak başka bir yere yerleşen kişiler için zaman zaman geldikleri yer belirtilmiştir. Günümüzde küçük yerleşim birimlerinde halen kullanılan bu yöntem Osmanlı toplumunda daha sık kullanılmıştır.⁹⁴

Benzetme suretiyle takılan lakaplar: Türklerin en eski zamanlardan beri bozkırda yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Bozkırda hayat süren kişiler için hayvanların en önemli unsur olduğu kaçınılmazdır. Ayrıca günlük hayatta, askerî sistemde ve Türk mitolojilerinde hayvanların göz ardı edilemeyecek derecede önemli olması da bir başka gerçektir.⁹⁵ Bu nedenle Türk şahıs adlarında çeşitli hayvan adlarına rastlamak gayet doğaldır. Kazoğlu Yakub, Tilkioğlu Ahmed, Kurtoğlu Osman bin Osman gibi hayatlarında yer alan pekçok hayvan ismine rastlamak mümkündür.

Etnik isimli lakaplar: Tataroğlu İbrahim bin Ömer, Lazoğlu Ahmed bin Hasan, Araboğlu Hüseyin bin Mehmed, Kürt Hasanoğlu Osman bin Mehmed, Gürcüoğlu Salih bin Ebûbekir, Macaroğlu Osman bin Memiş gibi. Bu tür tanımlamalar kişilerin toplum içinde belirlenmesine yöneliktir. Bunun dışında farklı bir amaç taşıdığı düşünülmemelidir. Genelde ayrı bir ırka mensup gibi görülse de aslında Türk'türler. Araboğlu tabiri, o kişinin esmerliğinden gelen bir tabir olup Türkler arasında "Arap" tabir olunur. Tataroğlu sülalesi de Türklerin Tatar boyuna mensupturlar. Ayrıca Tatar, Arap, Gürcü, Macar gibi yabancı millet isimlerinin kullanılması, bu kişilerin o bölgeye gidip gelenler olma ihtimalini de ortaya koymaktadır.⁹⁶

Ata yurt orijinli millet ve hayvan adlarının, sülâlerin adlarında kullanılması da hayat şartlarının dile yansımalarının bir göstergesi olmalıdır.⁹⁷

Adlardan hareket ederek kişi ve toplulukların etnik kökenleri hakkında yargılara varmak her zaman doğru olmayabilir. Adların sadece lakap olabileceği ihtimalini de dikkate almak gerekir.⁹⁸

Fizikî yapıya istinaden takılan lakaplar: Kişinin fizikî özellikleri, ten rengi, saç, sakal durumu, vücut azaları ve beden yapısı vb. belirtilerek tanımlama yapılmıştır. Bıyıklıoğlu Halil bin Hacı İbrahim gibi, Altıparmaklıoğlu Hurşid, Kolubeşoğlu Ali bin Hüseyin, Çolak Musaoğlu Ahmed bin Mustafa gibi.

90 Alemdar, bayrağı ya da sancağı taşıyan bayraktar, sancaktar. (Bk. *Türkçe Sözlük*, C.1, s. 78).

91 Sipahi, Osmanlı askerlik teşkilatında "Tımar" namıyla öşür ve rusumunu aldıkları araziye mukabil harp zamanlarında kendi hayvanları ve kanunen götürmeye mecbur oldukları cebelûları ile birlikte sefere iştirak eden bir sınıf süvari askerine verilen addır. (Bk. Pakalın, age, C.III, s.221).

92 Beşe, paşa kelimesinin hafifletilmiş şeklidir. (Bk. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s.49)

93 Bölükbaşı, yeniçeri ocağı teşkilatında ağa bölüklerinin bölük kumandanlarına verilen addı. Bunların en kıdemlileri de bölükbaşı adını taşırdı. (Bk. Pakalın, age, C.I, s.242).

94 Akgündüz, Öztürk, age, s.146.

95 Özlü, agm, s. 272

96 Ahmet Geçer, *Konya Vilâyeti İçel Sancağı Mut Kazası-Karyeleri Temettuat Defterleri*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2001, s.26

97 Özlü, agm, s.275

98 Zeynel Özlü, *Tanzimat Döneminde Bir Batı Karadeniz Kenti: Düzce (Sosyo-ekonomik Analiz)* Proje No: BAP/2007, 21.02.002, Başlama Tarihi: 28.08.2007, s.29.

Kişinin huyu, ahlâkî yapısı ve karakteri gibi özelliği nedeniyle takılan lakaplar: Tirya-kioğlu Mehmed bin Mehmed gibi.

Diğer lakaplar: Yukarıdaki tasnifte yer almayan lakaplardır. Bunlar bazen anlamlı bazen anlamsız tanımlamalar olabilir. Zubudoğlu Ahmed bin Mehmed, Tusoğlu Mehmed bin Mehmed gibi.

Kesin olarak tespit edilebilenlerin dışında kalan haneler arasında da bazı akrabalıklar bulunduğu muhakkaktır. Fakat bu hane reislerinin bir kısmının adlarının başındaki Uzun, İnce, Küçük, Koca, Kel, Hacı, Hoca, Şeyh, Molla gibi sıfatlar, her zaman ve her yerde rastlanan sıfatlardandır. Bu adlarda, aynı mahallede olan ve peş peşe yazılanların birbiri ile yakınlığı olduğu kabul edilebilirse de ayrı mahallelerde yaşayanların aralarında akrabalık bağı bulunup bulunmadığının tespiti hemen hemen imkânsız denecek kadar güçtür. Bunların bir aile adı olarak mı kullanıldığı, yoksa sadece o şahsa ait bir sıfat mı olduğunun tespiti pek mümkün görülmediğinden değerlendirmeye dahil edilemezler.

Aile adlarının defterlerde yer alması, mahalle ve köydeki akrabaların tespitine de imkân sağlamaktadır. Meselâ, Orta Mahalle'nin 88. hane reisi "Yosunluoğlu Hacı Ömer bin Hacı Ahmed"dir. Hemen ardından gelen 89, 90, 91 numaralı hane reisleri "Diğer Yosunluoğlu" olarak zikredilmişlerdir.

Bazı aileler, son derece değişik ve diğerlerinden ayırt edilebilmesini mümkün kılacak adlar taşımaktadırlar. Meselâ; Suhteoğlu, Sinanoğlu, Emekoğlu, Tellioğlu, Durmuşoğlu gibi aile adlarına rastlanmaktadır. Aynı zamanda baba-oğul veya kardeşler, hatta bazen amca-yeğen ve kuzenler peş peşe veya araya bir, iki hane gelerek yazıldıklarına tanık olunmaktadır. Bu durum, kolay ayırt edilebilen bir aile adına sahip olmayanların da aynı ailenin kolu olduklarını ortaya koyması bakımından tespitleri kolaylaştırıcı bir husus olmaktadır.

Aynı mahallede oturmasalar bile kolay rastlanamayacak aile adlarına sahip olanların akraba olduklarından şüphe yoktur. Böylece ailelerin zaman içinde, muhtemelen bir evlilik sonucu kendi mahallelerinden çıkarak diğer bir mahallede oturmaya başladıkları düşünülebilir.

Aynı lakabı taşımakla birlikte bazı aile üyeleri farklı mahalle ve köylerde görünmektedir. Bunun en temel nedeni aile üyelerinin zamanla kazanın farklı mahallelerine dağılmış olmasıdır. Öyle ki köyde huzursuzluk çıkaranların civardaki köylere sürgün edildiği ya da diğer bir köy veya kasabada daha geniş imkânlar bulanların buralara göç ettikleri bilinen bir gerçektir. Temettu defterlerinde çok dikkatli bir araştırma sonucunda bu nevi göçlerin nereler arasında yapılmış olduğunun tespiti de mümkündür. Nitekim bazı isimlerin yanında emlâkinin başka bir yerde olduğu bilgisi yer almaktadır.

Yörede kullanılan aile adları araştırıldığında hangi sülâlerin yaygın olduğu görülebilmektedir. Ayrıca bu ailelerin günümüzde varlıklarını koruyup koruyamadıkları da anlaşılabilmektedir.

Temettuat sayımlarında sadece vergi mükellefi erkek nüfus verildiğinden kadınlarla ilgili bir değerlendirme yapma şansına sahip olunamamaktadır.

4.Gerede Mahallelerinin Hane ve Aile sayısı

4.1 Temettuat Defterlerinde Hane Bilgileri

Temettuat defterlerinde başa "hane " ve "numro" sözcükleri yazılmış ve altlarına da rakamlar konulmuştur. Hane numarası bu ailenin defterde kaçınıcı hane olduğunu göstermektedir. Meselâ, "Kabiller Mahallesi hane 6, numro 1, Uzulluoğlu Mehmed bin Musa, bargirci taifesinden olduğu" kaydına göre bu şahsın mahallenin 6. hanesinde oturduğu ve 1 numara ile de hane içinde birinci aile olduğu anlaşılmaktadır. Aynı hane içinde birden fazla aile varsa diğer aileler "numro 2", "numro 3", "numro 4" şeklinde üstelik-sıklıkla- mesleği de belirtilerek yazılmıştır. Örneğini vermiş olduğumuz hanede "numro 2", oğlu Osman, rençber⁹⁹ taifesinden; "numro 3" oğlu Ömer, "talebe-i ulûmdan" şeklinde bilgiler yer almaktadır.

99 Rençper; tarla, bağ, bahçe, yapı ve toprak işlerinde ağır işleri gören gündelikçi, ırgat. Bk. Türkçe Sözlük., C.II, s.1854.

Bir başka örnek Kabiller Mahallesi “hane 5”, “1” numara altında “Kemal Beşeoğlu Mustafa Efendi bin Osman”, eğer yer müsaitse hemen yanında “karındaşı Râşid” üzerinde “2” numara bulunmaktadır. “2” numara bazen “oğul” olmaktadır. Bu numara bazen 3’e bazen 4’e bazen de 5’e ve hatta 6’ya yükselebilmektedir. Bu nedenle “numara” verilerinden yola çıkıldığında nüfus sayısı da artmaktadır.

“Yaylacıoğlu Hasan bin Hüseyin” örneğinde olduğu gibi çok kere oğlu yerine “bin”, kelimesi tercih edilmiştir. Bazen de “Hayal Mustafa oğlu Mehmed” örneğinde görüldüğü gibi “oğlu” sözcüğü kullanılmıştır. Hane reisinin kardeşi için “karındaşı” veya “biraderi” ifadeleri yer almıştır. Hane reisinin torunu için bazen “torunu”, bazen de “hafidi” sözcüğüne rastlanmıştır.

Defterlerde eşkâl yerine sıfatlara rastlanmaktadır. “İnce Karaoğlu Ömer bin Durmuş”, “Küçüköğlu Halil bin Ahmed” şeklinde baba adı bazen de “Eskicioğlu Ahmed bin Ömer” veya “Bozacıoğlu Osman bin Ahmed” gibi babanın lakabı veya aile adı yazılmıştır.

Hane reislerinin aldığı sıfatlar sosyal bakımdan şahısların belli özelliklerini de göstermektedir. Meselâ, bu sıfatlardan “Ağa” tabiri toplum içerisinde sözü geçen, geniş topraklara sahip, varlıklı kimseler için kullanılmaktadır. Kaza Müdürü “Ahmed Ağa” buna tipik bir örnektir. Demirciler Mahallesi’nde 86. haneye kayıtlı “Süvari Zabiti Ahmet Ağa” çok yüksek bir malî güce sahip olmasa da bulunduğu konum itibarıyla “Ağa” olarak nitelendirilmiştir. “Efendi” ve “Bey” tabirleri de devlet görevlisi ve üst düzey yöneticiler için kullanılmış ifadelerdir.

Okumuş ve toplumda nüfuz sahibi kişilere “Efendi” ve ibtida-i medreseyi bitirene de “Molla”¹⁰⁰ lakapları verilmektedir.¹⁰¹ Diğer taraftan “Molla, Şeyh, Hafız, Hacı, Derviş ve Seyyid” sıfatları da o kişilere dinî bir anlam yüklemektedir. “Hacı” sıfatı taşıyanlar hem dinî bir farızaı yerine getirmiş ve hem de o kadar uzun yolu kat edebilecek malî güce sahip kişilerdir. Seyyid, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in soyundan gelenlere verilen sıfattır. Kitirler Mahallesi’nde 8. haneye kayıtlı olan “Es-Seyyid Mehmed Efendi bin Hasan” kaza müftüsü ve âlimlerdendir. Diğer “Seyyid” ise Sevriler Mahallesi 95. haneye kayıtlı “Deli Ömeroğlu Seyyid Osman bin Ömer”dir.

Tablo 3: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Unvan Taşıyanların Tablosu

Mahalle adı	Hacı	Hafız	Efendi	Ağa	Bey	Derviş	Şeyh	Seyyid	Molla
Demirciler	9	3	1	1	-	-	-	-	1
Kabiller	5	-	2	1	1	-	-	-	2
Orta	11	9	2	2	-	1	-	-	-
Sevriler	6	4	3	-	-	-	1	1	-
Kitirler	2	-	6	2	-	-	-	1	-
Toplam	33	16	14	6	1	1	1	2	3

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Demirciler Mahallesi’nde 9 “Hacı”, 3 “Hafız”, 1 “Efendi”, 1 “Ağa” ve 1 “Molla” unvanı kullanan hane reisi mevcuttur. Kabiller Mahallesi’nde 5 “Hacı”, 2 “Molla”, 2 “Efendi”, 1 “Bey”, 1 “Ağa” unvanı kullanılmaktadır.

100 Mollanın lügat manası âlim, fâzıl, fakihtir. Müderrislerle yaşlılar medrese talebelerini isimleriyle çağırmaııp molla diye hitap ederlerdi. Ayrıca molla adı mevleviyyet payesine ulaşmış ilmi ve içtimai statüsü yüksek olanlar için kullanılmıştır. (Bk. Pakalın, age, C. 2, s.549)

101 İsmail Yakıt, *Arşiv Belgeleri Işığında Kızılcaölük*, Tuğra Matbaası, Isparta, 2002, s.24.

Orta Mahalle’de 11 “Hacı”, 9 “Hafız”, 2 “Efendi”, 2 “Ağa”, 1 “Derviş” unvanı taşıyan zevat mevcuttur. Seviller Mahallesi’nde ise 6 “Hacı”, 4 “Hafız”, 3 “Efendi”, 1 “Şeyh” ve 1 “Seyyid” yer almaktadır. Kitiirler Mahallesi’nde de 2 “Hacı”, 6 “Efendi”, 2 “Ağa”, 1 “Seyyid” bulunmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi bir hanede birçok numara ve altında şahıs ve meslek bilgileri ile temettuat gelirleri yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi her numara bir aile anlamına gelmektedir.

Tablo 4: 1844 Yılında Gerede Merkezinde Hane ve Aile Sayısı¹⁰²

Mahalle Adı		1 Numara	2 Numara	3 Numara	Toplam
Demirciler	Hane Sayısı	78	19	5	102
	Aile Sayısı	78	38	15	131
Kabiller	Hane Sayısı	35	10	1	46
	Aile Sayısı	35	20	3	58
Orta	Hane Sayısı	89	28	1	118
	Aile Sayısı	89	56	3	148
Kitirler	Hane Sayısı	42	7	2	51
	Aile Sayısı	42	14	6	62
Seviller	Hane Sayısı	97	12	3	112
	Aile Sayısı	97	24	9	130

5. Mahalleler ve Yerleşim

Osmanlı Devleti’nde yerleşim birimlerinin en küçüğünü oluşturan mahalle, şehrin oluşmasında temel birimi teşkil etmekte idi. Kırsal kesimde yer alan diğer alt birimler ise nahiye ve köydü. Mahallenin temelini ise cami, mescit, kilise ya da sinagog gibi ibadet merkezleri oluşturmaktaydı. Mahalleye hayat veren aileler dinî açıdan önemli olan bu binaların etrafında bir araya gelerek bir yerleşim biriminin oluşmasında rol oynarlardı. Osmanlı mahallelerinin adlarında kişi isimleri ile mescit isimleri ön plana çıkmaktadır.

Birbirlerini tanıyan ve belki de en önemlisi birbirlerine kefil olan ve sosyal dayanışma içerisinde bulunanların bir arada oturduğu mahalleler ve köyler genellikle dinî açıdan homojen bir yapı sergilemekteydi.¹⁰³

İbadet merkezlerinin çevresinde kurulan mahalle yahut köyler toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktaydı. Ortak ibadet merkezinde dinî vecibelerini yerine getiren ahali aynı zamanda birbirine kefil de olmaktadır. Özellikle akşam ve yatsı namazlarının beraber kılınması toplumsal kontrolü artırıcı bir unsurdur.¹⁰⁴

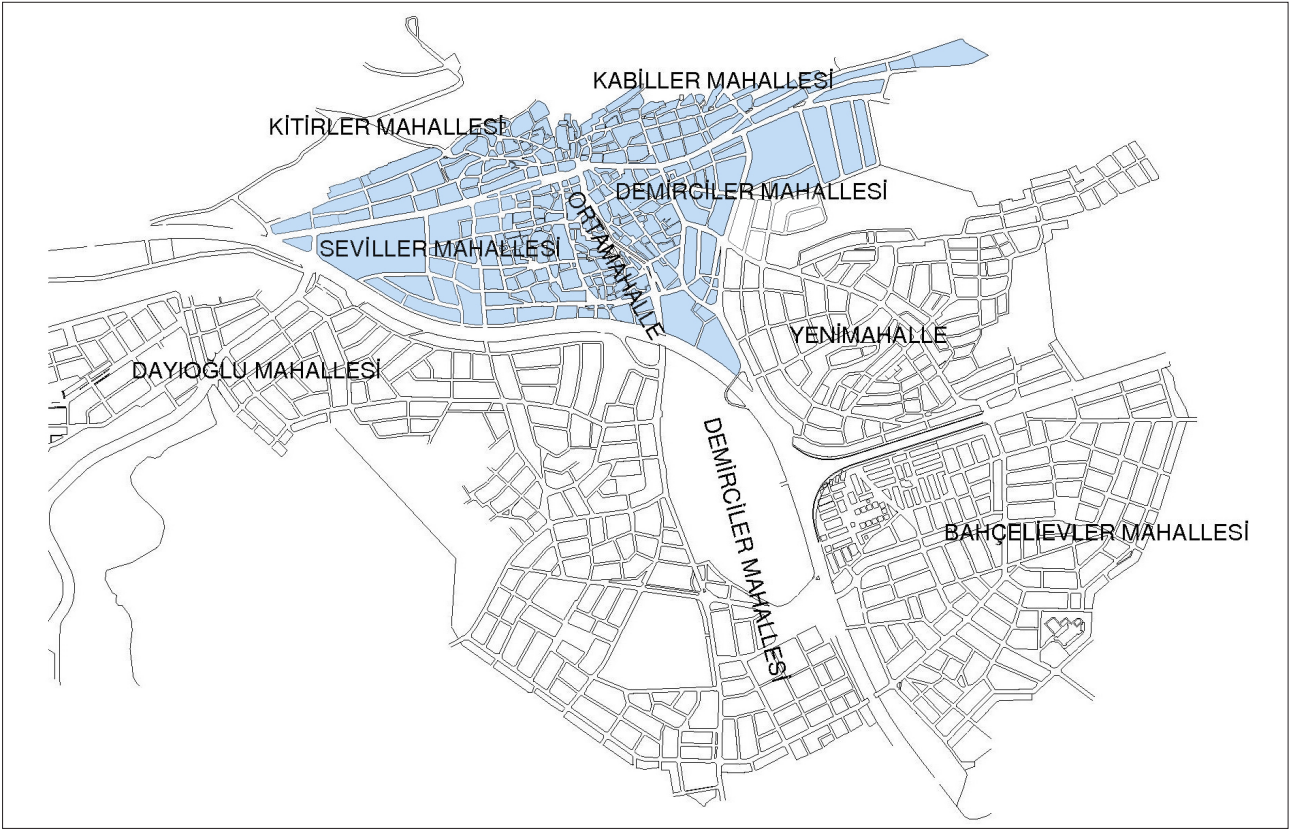
Osmanlı mahallelerinin % 90’ının, hane sayısı 10 ile 50 arasında değişir. Hane sayısı, belli miktarın üzerine çıkınca mahallenin bölünmesi söz konusu olmaktadır. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi’nde en az 50 hane, bir mahalle olarak kabul edilerek mahalle büyüklüğünün alt sınırı çizilmiştir.

Kazanın en kalabalık mahalleleri 118 haneli Orta Mahalle ile 110 haneli Seviller Mahallesi ve 102 haneli Demirciler Mahallesi’dir.

¹⁰² Mustafa Doğan, *Bolu Eyaleti Gerede Kazası 1261 (1845) Tarih ve 3616, 3634, 3635, 3638, 3645 Numaralı Temettu’at Defterleri Transkripsiyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2005, s.238-243-246 (Not: Demirciler, Kabiller ve Orta Mahalle bilgileri bu tezden alınmıştır.)

¹⁰³ Yavuztürk, agt, s.21.

¹⁰⁴ Özer Ergenç, *Osmanlı Şehrindeki Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*, OA, S.4, İstanbul, 1984, s.69.

Harita No 1: Gerede'nin bugünkü ve 1844 yılındaki 5 mahallesinin tahmini haritası

Nüfusu en az olan mahalleler ise Kitirler (62 hane) ve Kabiller (46 hane) Mahalle'leridir.

6. Demografik Yapı

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar doğrudan doğruya ülkede yaşayan insan sayısını belirlemeye yönelik sayımlar yapılmamıştır. Ancak "devletin topraklarına kattığı yerleri tespit etmek ve toprak ürünlerinden gelir almak..."¹⁰⁵ amacıyla arazi miktarı ve nüfusuyla birlikte tahrir geleneği vardır. Tahrir yazımlarında vergi mükellefi olan erkekler kaydedilmiştir. Ülkede ilk kez modern anlamda nüfus sayımı, 1831 yılında, II. Mahmut döneminde yapılmıştır. Sayım "askerî potansiyeli bilmek, vergi mükelleflerini tespit etmek, idarî düzenlemeleri kolaylaştırmak"¹⁰⁶ gibi amaçlarla yapılmış ve sayımda erkek nüfus göz önüne alınmıştır. Bu sayımda Gerede'nin Müslüman nüfusu 6361, gayrimüslim nüfusu ise 86 olup toplam nüfus 6447 kişidir.¹⁰⁷

Osmanlı padişahı II. Abdülhamit, 1881'de Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'ni onaylayarak yürürlüğe koymuştur. 1882'de yapılmaya başlanan ve 1890'da ancak tamamlanabilen sayımın sonuçları 1893'te açıklanmıştır. Sistemin temeli, sicile kaydedilmektir. Kayıтта kişinin yaşı, fiziksel özellikleri, medenî ve sosyal durumunu içeren bilgiler yer almış ve bu sayımda ilk kez kadınlar da sayılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, ilk kez geçerli ve güvenilir bir nüfus bilgisine sahip olmuştur.¹⁰⁸ Buna göre Osmanlı Devleti'nin nüfusu 17.388.662 kişidir.¹⁰⁹

105 Nuri Adıyeke, *XIX Yüzyılda Milas Kazası*, Yeni Milas Matbaası, Milas, 1995, s.114.

106 Adıyeke, age, s.115.

107 Ramazan Kaşmer, *19. Yüzyılda Gerede Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s.14.

108 N. Akbayar, *Tanzimattan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu*, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1241.

109 Akbayar, age, s.1243.

7. Gerede’de Nüfus

19. yüzyılda Osmanlı taşrasının nüfus rakamlarına ulaşmada, temettuat sayımları sonucu oluşan istatistikî bilgilerin önemi büyüktür. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında köylerin ayrılmamış olması temettuat sayımlarını ön plâna çıkarmaktadır.¹¹⁰

Nejat Göyünç’ün 19. yüzyıla ait 105 farklı deftere dayanarak belirlediği ortalamaya göre “hane” kabul edilen bir Osmanlı ailesinde ortalama nüfus, 4.17’dir.¹¹¹

Orta Mahalle, Demirciler, Kabiller, Seviller Mahallesi defterleri tam olup Kitirler Mahallesi defteri 20-25 hane noksanıdır. *

Tablo 5: 1844 Yılında Gerede’nin Hane Sayısı ve Tahminî Nüfusu

Yerleşim türü	Hane sayısı	Tahminî nüfus	Oran %
Gerede Merkez**	211	/6.4	/6,97
Köyler	/649	5510	6/.03
Genel Toplam	0082	7376	/..

Gerede Temettuat Defterleri’nde yazılmayan fakat 1840 Gerede Nüfus Defterleri Cilt I-II’de bulunan 6 köyün (Bk. s.27) toplam 130 hanesi ile Kitirler Mahallesi’nde eksik olan 25 hane de eklenirse 2437 haneye ulaşılmaktadır. Tablo 5’te de görüldüğü gibi Gerede Temettuat Defterleri’nde yer alan 2282 hane yukarıda belirtilen ortalama nüfus ile hesaplanırsa burada yaklaşık 9576 kişinin yaşadığı söylenebilir. Ancak 15. ve 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinde uygulanan yöntemi kullanmak suretiyle her vergi mükellefi bir hane kabul edildiğinde ve bir hanede ortalama 5 kişinin olduğu varsayıldığında¹¹² Gerede nüfusunun 11.410 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. 1840 Gerede Nüfus Defteri C. I, sayfa 21’de toplam hane sayısı 1986, erkek nüfusu 6720 ve tahmini toplam nüfus ise 13440 kişi olarak verilmiştir.

Diğer taraftan hanelerdeki nüfusu 5 değil, ortalama 10 almanın gerektiği savunulmuştur.¹¹³

H.1260 (M.1844) yılı Gerede merkezindeki 5 mahalle ve 433 hane için yapılan 1806 kişilik nüfus tahmini, Gerede’nin orta büyüklükte bir kaza sayılabileceğini göstermektedir.

1896 tarihli Kastamonu Salnâmesi’ne göre¹¹⁴ ise kasaba merkezinde yaşayan nüfus 3463’tür. Bu durumda, 1844-1845 yıllarındaki merkez nüfusu normal kabul edilebilir.

7.1 Akrabalık İlişkileri

Gerede ile ilgili bütün temettuat defterlerindeki kayıtlarda, birbirleriyle kan bağına dayalı akrabalık düzeylerini belirleme imkânı da bulunmaktadır. Aile adlarının mevcudiyeti, mahalle ve köylerdeki akrabaların tespit edilmesini de sağlamaktadır. Ancak burada tespit edilebilen akrabalıklar, “baba-oğul,

110 Akgündüz - Öztürk, age, s.14.

111 Adıyeke, age, s.124.

*Kitirler Mahallesi’nin hane sayısı 62 olarak sayılmıştır. Çünkü left’e göre (Left; vergi, aşar ve temettuat gelir bilgilerinin tek sayfada verilmesidir.) bu mahallede 62 hane görülmektedir. Ne yazık ki temettuat defterinde 20 hanenin bilgisi noksanıdır. Ayrıca defterin sonunda imam ve muhtarların onayları da yoktur. Gerede Nüfus Defteri’nde Kitirler Mahallesi 67 hanedir.

* Demirciler Mahallesi 81. hane reisi Kitirler Mahallesi’ne naklolduğundan 102 hane yerine 101; Orta Mahallesi’nden 75. hane Kitirler Mahallesi’ne naklolmuş ve 101. hane de Seviller Mahallesi 110. haneye naklolduğundan 118 yerine 116 hane sayılmıştır. Aynı şekilde Seviller Mahallesi 58. hane reisi Çukurca köyüne gitmiş ve 106. hane reisi aynı mahallede 70. hanede de kaydolmuş, hane sayısı 110 yerine 108 olarak gösterilmiştir.

112 Ömer Lütfi Barkan, *Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*, Türkiyat Mecmuası, C.X, İstanbul, 1953, s.12 (“Tahrir Defterleri”, “Nüfus Defterleri” ve “ Temettuat Defterleri” gibi defterler için birçok iktisat tarihçisi tarafından uygulanan hane başına 5 nüfus varsayımından hareketle bu toplam rakam elde edilmiştir.)

113 Yakıt, age, s.25.

114 1314 Tarihli Kastamonu Vilayeti Salnamesi, s.345-482.

ağabey-kardeş, hatta bazen amca-yeğen ve kuzenler, ortak sülale adı veya lakaba sahip olma” türündendir. Tespit edilen akrabalıklar az sayıda örnekler dışında genel olarak aynı yerleşim birimi için geçerlidir.

Kardeş olan kimi hane sahipleri, aynı zamanda başka hane sahipleriyle ortak sülale veya lakap adları da taşımaktadırlar. Böylece modern toplum öncesi kimlik betimlemelerinin özelliği olan “*mensubiyet*”in 1844’lü yıllarda Gerede’deki akrabalık ilişkilerinde de görüldüğü ortaya çıkmaktadır.

7.2 Nüfus Hareketleri

Gerede kazasının tamamında, nüfusun yer değiştirme girişimleri, ağırlıklı olarak dört temel biçimdedir.

7.2.1 Temelli Göçler

Temelli göçleri, firar ve ev göçüyle çalışmaya gidip gelmeyenler olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

Türkçemizde “kaçmak, kurtulmak” anlamına gelen firar önemli bir nüfus hareketi olarak göze çarpmaktadır. Gerede’deki firarların nedenleriyle ilgili, belgelerde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak firar etmenin pek çok nedeni bulunmaktadır.

Firarların başlıca sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

Bazı firarilerin ekilmeyen az miktarda toprakları vardır. Toprağın yetersiz ve verimsiz olması, hayvan miktarının az olması, başka bir ifadeyle hane sahiplerinin sosyo-ekonomik yapılarının zayıflığı firar için bir neden sayılabilir.

Bu firarlar devletin ekonomik sistemi bozuldukça artan vergi talebinin karşılanamamasından da kaynaklanmış olabilir.

Belgelerde “firaren.....de”, yahut “firaren.....tarafında” gibi bilgilere de rastlanmaktadır. Gerede merkezinden firar eden 6’sı Sevil Mahallesi’nden olmak üzere toplam 12 hane reisi vardır. Köylerde ise 1865 haneden 100 hane reisi “firar”dadır. Toplam hanelere oranı % 5.36’dır. Bu ciddi bir sayıdır. Bu firarilerin nerelere gittikleri bazı belgelerde belirtilirken bir kısmının ise nerelere gittikleri belirtilmemiştir. Ancak “nerede olduklarının bilinmediği” açıklaması yapılmıştır. Bu firarların başta İstanbul olmak üzere birçok bölgeye gittiği tespit edilmiştir. İstanbul’da firarilerin gittiği semtler de belirtilmiştir. Meselâ, “Sultan Ahmet canibinde”, “Aksaray”da, “51’de Kasımpaşa Kulaksız”da” gibi.

En fazla firar Bursa’ya 10 hane, Eskişehir’e ve Haymana’ya 9 hane olarak tespit edilmiştir. Diğer firarilerin gittikleri yerler: Bolu, Yenişehir, Bozok, Viranşehir (Eskipazar), Adapazarı, İzmit, Bilecik, Ankara, Beypazarı, Kalecik, Ereğli, Akhisar, Zağferanborlu (Safranbolu), Pazarköy¹¹⁵, Lefke (Osmaneli), Yozgat, Çenezlik(?), Keskin, Mihaliç, Gölpazarı, Bartın, Devrek, Kurukavak, Şurba¹¹⁶, Çarşamba (Seben)¹¹⁷, Tatarabad, İzmir’dir. Bıçakçılar karyesinde 8. haneye kayıtlı Köroğlu Hüseyin bin Mehmed’in “merkûm firâren Şam-ı Şerif tarafında olduğu” bilgisine ulaşmaktayız. Adı sayılan bu yerlerden Devrek ve Ereğli’ye firar edenler “bilâ tezkere” gitmişlerdir. İzmir’e firar ise o tarihten 55 sene önce gerçekleşmiştir.

En çok firar, 51 hanenin oluşturduğu Havullu köyünde gözlenmektedir. Bu köyde 5 hane reisi firar etmiştir. Sadece gayr-i mezru tarlaları olan 3 hane reisi Bursa’ya firar ederken bir diğeri “erbab-ı ziraatden” olup 61 senesinde Devrek’e firar etmiştir. Bu köyden bir başka hane reisi ise Çarşamba’ya gitmiştir. Aynı köyde 37. hane reisi için “Merkûm Bartın kazasından Perşembe kazasına gitmiştir.” notu düşülmüştür.

115 Pazarköy 1831 nüfus sayımına göre İzmit sancağı’nın bir kazasıdır. Bk. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.150. Pazarköy bugün Mengen’e bağlı bir beldedir.

116 Şorba, 19. yüzyılda Yabanâbâd (Kızılcahamam)’ın nahiyesidir. Bk. (Bk.Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın Nu:21, Ankara, 2006, s.474.)

117 Sezen, *age*, s.437.

16 firar olayı 1256 yılında gerçekleşmiştir. O yıldaki firarlardan biri, Günay köyünden Çubukova kazasına, diğeri Mirce Zobran köyünden Tatarabad kazasına yapılmıştır. Diğer firarların gerçekleştiği yıllar ise 1253 ve 1254'tür.

Toplumsal hareketliliğin serbest olduğu Osmanlı toplumunda bir yerden bir yere göç serbestti. Bunun dışında kişiler yalnızca ikamet ettikleri bölgede değil farklı bir yerleşim biriminde de mülk sahibi olabilmekteydi. Bu nedenle bir kazada ikamet eden kişi aynı kazanın yahut başka bir kazanın farklı bir köy yahut mahallesinde mülk sahibi olabilmekteydi.¹¹⁸

Daha iyi yaşam şartlarında hayatlarını sürdürebilmek gayesiyle başta İstanbul olmak üzere yukarıda belirtilen Zağferanborlu, Yabanabad, Ankara, Beypazarı, Haymana, Kalecik, Keskin, Çenezlik (?), Devrek, Eskişehir, Lefke, Bursa, İzmit, Ereğli, Bozok, Adapazarı, Akhisar, İzmit, Yenişehir, İzmir, Gölpazarı, Sinop gibi farklı şehirlere hatta Mısır tarafına göçler olmuştur.

Bu göçlerle ilgili bazı örnekleri vermek yerinde olacaktır:

“Çağış karyesi hane 20; çölmekçi olup bilâ tezkere ev göçüyle gitmiştir.”

“Virancık karyesi, hane 10, çölmekçi esnafı, “bilâ tezkere ev göçüyle gitmiştir.”

“Yukarı Ovacık karyesi, hane 10, hizmetkâr, “bu defa saillik ile Devrek tarafına gitmiştir.”

“Yukarı Ovacık karyesi, hane 13, “bu defa beray-ı celb-i erzak mahalli ahara gitmiştir”.

“Alaman karyesi hane 17 “İznik kazasında müteehhilen mutavattın etmiştir”.

“Afşar-ı Şerif karyesi, hane 17, “Tahrir-i nüfusta karye-i mezkûra kayd olunmuş ise de 56 senesinde bilâ tezkere ev göçüyle Adapazarı'na gidüp mahalli mezkûrda iskân etmiş olduğu.”

“Akbaş karyesi hane 15, “Mısır tarafına gitmiş.”

“Alaman karyesi hane 4, “ticaret sanatında Bursa tarafında”.

Kayı Zobran köyünde 5. ve 6. hane reisleri için “Dersaadet'e gidüp iskân etmiş, dökümhanede” bilgisi yer almış olup her iki hane reisinin de vergi ve gelirleri yoktur.

Yukarıda firarlar için sayılan nedenler, göçler için de geçerli olabilir. Bu şekilde köylerden göç eden hane sayısı 36'dır. Kaza merkezinden göç edenler ise sadece 2 hanedir. Bu arada çok az da olsa köylerden kazaya veya farklı köylere göç söz konusudur. Kaza merkezinden köye göç ise Orta Mahalle'den Günay karyesine görülür. Ayrıca bir hane “karye-i mezburdan ihraç etmiş idüğü”, başka bir hane ise “firaren mefkud” olarak nitelendirilmiştir. Ancak “bilâ-tezkere” gidenler de vardır.

Burada bir başka önemli husus, köylerdeki birçok hane sahibinin oğlunun veya kardeşinin özellikle İstanbul'a veya başka yerlere gidip değişik işlerde çalışarak gelir elde etmeleridir. Aktaş Kurtları karyesi 6. hane reisi için “56 senesinde firar edüp Dersaadet'te kayıkcılık ile me'lûf ve mutavattın etmiştir”; Kavaklı karyesi hane 9 için, “51 senesinde Kasımpaşa kurbünde, Kulaksız Mahallesi'nde müteehhilen mutavattın etmiştir.” denilmiştir. Çoğullu köyü hane 58'de kayıtlı kişi için “Dersaadet'te Galata Cami Kebir Mahallesi'nde duhancı¹¹⁹ olarak mutavattın etmiş” ifadesi kullanılmıştır. Yine aynı köyün 67. hanesindeki kişi için “Dersaadet'te Karaman'da duhancı esnafı” ve 73. hane için “Dersaadet'te Sultan Bayezid kurbünde kıyıcılık ile iskân eylemiş” bilgileri yer almıştır. Bazı haneler için de “Duhan kıyıcılığı ile Dersaadet'te tavattın etmiş.” notu düşülmüştür.

118 Yavuztürk, agt, s.55-56

119 Duhancı, tütün sektöründe çalışan ve tütün ticareti ile meşgul olan kimse, yeniçeri ağalarına tütün temin eden zat. (Bk. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.I, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.1300)

7.2.2 Geçici İkamet Değişikliği Yapanlar

Bunlar İstanbul veya İzmit'e giderek köyü ile irtibatını kesmeyenler ile tahsil ve askerlik için köylerinden ayrılanlardır.

7.2.2.1 İstanbul'a ve İzmit'e Gidip de Köyleri ile İrtibatını Kesmeyen Meslek Grupları

1840'lı yıllarda İstanbul'a veya İzmit'e çalışmaya gelip sonra yine köyüne dönerek hayatını sürdüren birçok kişiye rastlamaktayız. Tercih edilen bu iki şehir iş ve istihdam açısından uygun fırsatlar oluşturmaktadır. Tablo 6'da Gerede köylerinden göç edenlerin çoğunluğunun istihdam edildiği faaliyet kollarının tarım dışı üretim alanları olduğu görülmektedir. İstanbul'a gelenler farklı iş kollarında çalışmışlardır. Bu işlerin başında "aşçılık", "perdahçılık"¹²⁰, "duhancılık", "tarakçılık", "kayıkçılık", "çameşûculuk", "eyecilik", "temürcülük", "dökümcülük" gelir. Bu meslekler dışında na'lıncı, hamal, kapucu, dülger halifesi, çakmakçı halifesi, merkebcı, bastırmacı, aşçı, rençber, tabagcı, lengerhanede işçi, kantarcı, beylik tüfenkhanede çakmakçı gibi sıfatlarla anılan ve pek çok farklı iş ve sanat kolunda çalışan kişi bulunmaktadır.

İzmit'e gidenler niteliksiz işçidir ve hizmet sektöründe hamallık yaparak geçimlerini sağlamaktadır. Şüphesiz bu kişilerin sahip olduğu tarımsal tecrübe onların büyük şehirde hamallık ve ırgatlık gibi mesleklerin dışında başka meslek icra edebilecek yeterlilikte olmadığını gösterir. Günümüze kadar kuşaktan kuşağa gelen ve yıllarca aynı mesleği sürdüren bu kesimin kazandığı paranın tatminkâr olduğu söylenemez.

Aktaş Kurtları, Haşad, Viranbaşı, Elviran, Davutbeyli, Dülen (Dolan), Karacadağ ve Temürciler köylerinden birçok kişi İzmit'te hamal olarak çalışmakta ve gelir elde etmektedir. Son araştırmalarımız sırasında rastladığımız bir defterde İzmit'te çalışan 72 hamal ile ilgili bilgi verilmektedir. Defterin ilk sayfasında "İzmid'de Yabancıyan" yazısı yer alırken ikinci sayfanın başında "Gerede kazası ahalilerinden olub Nefs-i İzmid İskeleyi'nde hammallık hizmetiyle meşgul olub müsaferet ¹²¹ tarikiyle mukim olanların isim şöhret ve temettularını mübeyyin defterdeki zikri beyan olunur"¹²² ifadesi yer almaktadır. Bu defterde farklı köylere mensup 72 hamalın senelik vergisi 14.5 kuruş olarak tahakkuk ettirilmiş, temettuları da 500 kuruş olarak gösterilmiştir.

Başlangıçta geçici veya mevsimlik, daha çok ferdi bir göç olarak başlayan, "ahar diyara gidenlerin" hikâyesi zamanla kalıcı olmuş ve aile, sülale uzantılarıyla gelişmiş ve genişlemiştir. Öte yandan mevsimlik iş için İstanbul'a gelindiği de vakidir. Örneğin Samat karyesinde 3. ve 4. hane reisleri için "erbab-ı ziraatden ve kış mevsiminde Dersaadet'te perdahtçı" bilgisine yer verilmiştir. Buna göre kışın perdahtçılık yapan bu kişiler yazın köylerinde tarımsal faaliyetlerine devam etmektedirler.

Bazı kişiler için "...kazasında mü'tehhilen mutavattın etmiş idüğü" bilgisi yer almaktadır.

120 Perdahçı, bazı parlatıcı maddelerle cilâ yapan kimsedir. (Bk. Türkçe Sözlük, C.2, s.1790) Zafer Gölen herkesin pek bilmediği perdahtçılıkla ilgili şu bilgiyi vermektedir: "Üretilen barutun düzeltilmesi ve parlatılması için yapılan işlemin gerçekleştirilmesi işine perdahtçılık, bu işi gerçekleştiren görevlilere de perdahtçı denilmektedir." (Bk. Zafer Gölen, Osmanlı Devletinde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sayı-202, Ankara, 2006, s.88.

Öte yandan perdahçılar darphane içinde de görev yapmışlardır. Üstelik onlar darphane işçilerinin en önemlilerinin başında gelmektedir, (Bk. Ömerül Faruk Bölükbaşı, Osmanlı İstanbul Sempozyumu, "İstanbul'da Köklü Bir Osmanlı Kurumu Darbhâne-i Âmire (1750-1800)", Osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-2/32_Omerul-faruk-bolukbası-pdf,s.406

121 Müsaferet, bir yerden bir yere gidiş ve geliş, seyahat, yolculuk; bir yere veya bir kimsenin evine bir süre kalmak üzere gitme demektir. (Bk. Tuğlacı, age, C.6, s.2061)

122 BOA. ML. VRD: TMT, D. Nu., 3934, s.2-4.

Tablo 6: 1844 Yılında Gerede Köylerinden İstanbul ve İzmit'e Gidenlerin Meslek ve Sayıları

Meslek	Vergi Hanesi Olanlar	Vergi Hanesi Olmayanlar ¹²³				
	Numara 1	Numara 2	Numara 3	Numara 4	Numara 5	Numara 6
İstanbul'da duhancı	3					
İstanbul'da duhan kıyıcısı	12	2	1			
İstanbul'da tarakçı	8	3	1			
İstanbul'da tarak yumacısı	2					
İstanbul'da tarakçı çırağı		1				
İstanbul'da na'lıncı	1					
İstanbul'da kayıkçı	5	2	3			
İstanbul'da temürhanede	1					
İstanbul'da kapucu	1					
İstanbulda eyeci	1					
İstanbul'da çameşûyucu	1	4				
İstanbul'da dülgör halifesi	1					
İstanbul'da çakmakçı halifesi	1					
İstanbul'da perdahçı	1	2				
İstanbul'da perdahçı çırağı	1	1				
İstanbul'da merkebeci		1				
İstanbul'da bastırmacı		1				
İstanbul'da dökümhanede		1				
İstanbul'da aşçı		2				
İstanbul'da beylik temürhanede		2				
İstanbul'da rençber		1				
İstanbul'da tabağcı			1			
İstanbul'da lengerhanede ¹²⁴			1			
İstanbul'da tahsil-i ilimde						1
İzmit'te hammal	20	16	5	1		
İzmit'te duhan kıyıcısı, çiftçi	1			1		
İstanbul'da Ortaköy'de	1					
İstanbul'da kantarcı		1				
İstanbul'da beylik tüfenkhanede çakmakçı		1				
Toplam	61	41	12	2		1

Tabloda da görüldüğü gibi bu kategoriye dahil olanlar köylerinden İstanbul ve İzmit'e geçici olarak çalışmaya gidenlerdir. Bunlardan vergi verenlerin sayısı 61'dir. Bu kişilerin tüm köy nüfusuna oranı ise % 3 civarındadır. Ancak vergi hanesi olmayanların sayısı ise 56'dır. Buna göre vergi hanesi olmayan-

123 "Vergi hanesi olmayan" ifadesiyle kastedilen hanelerde "numro 2" veya "numro 3", "numro 4", "numro 5", "numro 6" diye adı geçen ve vergi ödemeyen kişilerdir. Bunlar, vergi ödeyen "numro 1" olarak belirtilen kişinin oğlu, kardeşi veya babasıdır.

124 Lenger, gemilerin limana girdikleri vakit bir yerde durmak için denize atılan demir hakkında kullanılan bir tabirdir. (Bk. Pakalın, age, C.II, s. 358)

lardan pek çok kişi de gurbette geçim için çalışma zorunluluğu duymuştur. Bunların dışında Çukurca karyesi 18. haneye kayıtlı “Hacıoğlu Mehmed bin Osman’ın temettuat bilgileri verilirken “Der-sa’adet’de kırışhanede”¹²⁵ denilmiş ve kırışçı dükkânı hasılatı olarak 570 kuruş gösterilmiştir.

Tarakçılık Gerede halkı için dericilikten sonra gelişmiş önemli bir sanat dalıdır. Kâtip Çelebi¹²⁶, “İstanbul’daki tarakçılar genellikle Geredelidirler.” ifadesiyle tarakçılığın 17. yüzyılda Geredeliler arasında yaygın bir meslek olduğunu vurgulamaktadır. Ancak 1844’te İstanbul’da tarakçılık faaliyetini sürdüren 15 Geredeli bulunmaktadır.

7.2.2.2 Tahsilde Olanlar

Gerede köylerinden tahsil için az da olsa başka yerlere gidildiğine tanık olunmaktadır. Ümid karyesinde bir hane “tahsil-i ilimde mahalli ahârda” diye kaydedilmiş olup diğer taraftan Seviller Mahallesi’nde bir hane için de “Tokat’ta tahsil-i ulûm’dan idüğü” şeklinde bilgi sunulmuştur. Aynı mahalleye mensup diğer bir talebe “diyâr-ı ahârda” şeklinde tanıtılmıştır. Ancak köylerde vergi vermeyen ve “numro 2” olarak kayda geçen tam 21 talebe ve “numro 3” olarak da 16 talebe yer almaktadır. Genellikle dinî eğitim amaçlı olduğu tahmin edilebilecek bu göçlerin bölge sosyo-ekonomik yapısındaki sistemin devamlılığına olumsuz etkisi olmamıştır.

7.2.2.3 Askerlik

İdarî görevliler arasında yer alan askerlerin içinde bulundukları teşkilat, 1826 yılında Vak’a-yı Hayriye olayı akabinde kaldırılan Yeniçeri Ocağı’nın yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye idi.

1829’da Ruslar’ın ve 1831-1833 senesinde Mısır’ın düzenli kuvvetlerine karşı verdiği mücadelede, ordunun desteğe ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. 1834 senesinde bu yeni orduya destek kuvvetler oluşturmak, ülkeyi daha iyi savunmak amacıyla Redif-i Asâkir-i Mansûre adı ile yedek ordu kurularak taşrada redif birlikleri oluşturulmaya başlanmıştır. İşte bu birliklerin oluşturulmasının ardından “Asâkir-i Mansûre” ifadesinin yerini “Asâkir-i Nizamiye” almış ve uzun yıllar yeni ordu bu adla anılmıştır.¹²⁷ Redif askeri, terhis edildikten sonra ihtiyata geçirilen köy askerleridir.

1832 senesinde “müşir”lik rütbesi ihdas edilerek hiyerarşı řu şekli almıştır: Nefer, onbaşı, bölük emini, çavuş, başçavuş, mülâzım, yüzbaşı, sol kolağası, sağ kolağası, binbaşı, kaymakam, miralay, mirli-va, ferik, müşir.¹²⁸

Ülkenin bütününe ilgilendiren genel ferman ve hatt-ı hümayunlar (hükümler) Anadolu’nun orta kolunda bulunan Gerede kazasına yollanırdı. Yapılan değişiklikler ve uygulanacak kanunlar kadı tarafından halka duyurulur ve tatbikine başlanırdı. Bunlardan biri de redif teşkilatı ile ilgilidir.¹²⁹

Redif teşkilatı ile askerlik 1836’da yeni bir düzene konulmuştur. Buna göre beş yıllık fiilî, yedi yıllık redif (yedek) olmak üzere on iki yıllık bir askerlik süresi tespit edilmiştir. Redife yazılanlara birer kat elbise verilecek, bu elbise ancak eğitim ve nöbet sırasında giyilebilecekti. 1836’dan itibaren redif askerleri, sancak merkezlerinde yılda iki kez üçer ay toplu talimlerde eğitim görecektlerdi.¹³⁰

Hazırlanan nizamnameye göre redif askerleri devamlı silah altında bulundurulmayacak ancak belirli zamanlarda talim için sancak merkezinde toplanacaklardı. Askerî kıyafeti de bu talim devrelerinde giyeceklerdi.¹³¹

125 Kırışhane, kırış imalâthanelerine verilen addır. Kırış, sinir ve bağırsaktan yapılan, okla, çalgıların bir kısmında kullanılan tellerdir. (Bk. Pakalın, age, C.II, s.283)

126 *Yurt Ansiklopedisi*, C.II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.1469.

127 Abdülkadir Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye”, *DİA*, C.III, İstanbul, 1991, 457-458

128 Yavuztürk, agt, s.89.

129 Özkaya, agm, s.165.

130 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...* s.62-63.

131 Mübahat S. Kütükoğlu, *Redif Kıyâfetlerinin Mâliyetine Dair, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan*, İÜİF Mecmuası, C.41, Sayı 1-4, Gür-ay Matbaacılık, İstanbul, 1985, s.283-284.

Bolu ve Viranşehir sancaklarının zaptiyesine Davut Paşa atanmıştı. Tanzimat ile birlikte Ankara eyaletine atanan ve ek olarak Bolu ve Viranşehir sancakları uhdesine verilen Davut Paşa'ya 1840 Şubat'ında gönderilen emr-i âli'de Tanzimat gereği kazalardan redif erleri düzenlemesi emredilmişti.¹³² Buna göre Gerede de gerekli redif askerini sağlamakla yükümlü tutulmuştu. Müşirler, ferikler emirlerinde yeteri kadar asker bulunduracaklar, muhassıllara görev yaptıkları yerlerin büyüklüğüne göre ne kadar “*asâkir istihdamı lâzım gelur ise kendu kazalarının redif neferâtından*” değişim yolu ile asker toplayacaklardı. Tanzimat-ı Hayriye gereği düzenlenen bu usul ile ilgili ferman Gerede'de okunmuştur.¹³³

Redif ve diğer askerler defterlere “*silk-i askeriden*” oldukları belirtilerek yazılmıştır. Bunların hiç malı mülkü yoksa ona yine hane açılıyor fakat temettu gösterilmiyordu.¹³⁴ Şayet malı varsa karısı veya kardeşleri tarafından işlendiği belirtiliyor veya icara kime verildiği yazılarak normal temettu uygulanıyordu.¹³⁵

Temettuat kayıtlarına göre kaza merkezinde mesleği askerlik olan kimse yoktur. Köylerde ise askerde olanlardan bir kısmının görev yerleri bile kaydedilmiş, bazıları içinse sadece “askerde” demekle yetinilmiştir. Gerede'de 2282 hane içinde sadece 19 hane reisinin asker olduğu kaydedilmiştir.

Ortaca Sâni köyünde 17. haneye kayıtlı Kadioğlu Mehmet bin Salih, Asâkir-i Nizâmiye-i Şahâne'de topçu mülâzımı¹³⁶ olarak geçmektedir. Vergi ve geliri olmayan hane sahibinin 8 dönüm gayr-i mezru tarlası bulunmaktadır. Tüm köyler içinde en fazla asker veren köy, 85 haneli Çoğullu köyü olup bu köy 8 kişi ile ilk sıradadır. Hane 33 ve 78'de yer alan kişiler için “Asâkir-i Şahâne'de”, hane 39'daki kişi için “Asâkir-i Nizâmiye'den olup Rumeli canibinde”; hane 45, 49 ve 64'tekiler için “Asâkir-i Nizâmiye'de olup ordu-yi hümayun'da” ifadeleri kullanılmıştır. Aynı köyde 81. hane reisi için “Asâkir-i Hassa-i Şahâne'de olup ordu-yi hümayunda bulunduğu” belirtilirken 84. hane reisi için “Asâkir-i Hassa-i Şahâne'de” bilgisi verilmiştir. Bu köyde 8 askerın orduda bulunmasının özel bir nedeni olabilir. Çünkü bu köydeki asker sayısı neredeyse tüm kazanın asker sayısına eşittir. Muhtemelen köyde genç bir nüfus söz konusudur ve o köyün gençleri bu konuda birbirlerini etkilemiş de olabilir. Bunların dışında Ümid köyünden iki; Samat, Hacılar, Bugüş, Çağış, Gaziler, Koçumlar, Yeniyapar ve Günay köyünden de birer olmak üzere toplam 10 hane reisi “asker” olarak görev yapmaktadır. Samat karyesi 14. hane reisi için “Asâkir-i Nizâmiye'den olup bu def'a istibdâl¹³⁷ olarak karyesine gelmiş” olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında iki hane reisi de “istibdâl olarak” köyüne gelmiştir. Vergi tahakkuk etmeyen 3 hane reisine de “istibdâlen askerden gelmiştir.” ifadesinin düşüldüğü görülmüştür.

Kaza genelinde en yüksek rütbeli askerlerden biri olarak tespit ettiğimiz kişi, muharebede yaralanıp sonra emeklîğe sevk edilen Mirce Kiraz köyünün 4. hanesine kayıtlı Şa'ban Bey-oğlu Hasan Ağa bin Hüseyin'dir. Belgede¹³⁸ onunla ilgili şu bilgilere rastlamaktayız: “Asâkir-i redif yüzbaşlarından olup Arabistân muharebesinde kurşun isabetiyle mecrûh olduğundan şehriye 90 gurus ma'aş ile mütekaiden çırağ olmuş idüğü.” Tahminen temettuna gelince ziraat ve hayvancılıktan 1228 kuruş, “Bolu Emvâl Sandığı'ndan mâhiye temettu olunan “maaş-ı senevîsi” 1080 kuruş ve 500 kuruş zuhuratdan olmak üzere 2808 kuruş olarak kaydedilmiştir. Ancak bu gelir, kazadaki köylerin geneli itibarıyla kıyaslanamayacak biçimde yüksek düzeyde görülmektedir.

132 Özkaya, agm, s.165

133 Özkaya, agm, s.166

134 Adıyeke, agm, s.782.

135 Adıyeke, agm, s.782

136 Mülâzım, asker teşkilatında yüzbaşidan aşağı derecedeki zabıtlere verilen unvandır. (Bk. Pakalın, age, C. II, s.612)

137 Devellioğlu'nun sözlüğünde “İstibdâl, askerliğini bitiren erlere tezkere verip yerine yenilerini alma” olarak yer almıştır. (Ferit Devellioğlu *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, s.544)

138 BOA. ML. VRD. TMT. D, No.17109, s. 4.

Seviller Mahallesi 18. hane reisi “Koçibeyoğlu Ahmed ibn Veli” emekli yüzbaşı olarak kaydedilmiştir. Belgede “Asâkir-i Mansûre-i Şahâne yüzbaşılardan olup 49 tarihinde alil ve illetli olup sülûk-i askeriyeden bi’l-ihraç mahiye otuz gurus maaş ile mütekaiden ihraç ve vergü dahi muafiyet emrinde ibraz etmiş olduğu.” şeklinde anlatılmaktadır. Defterlerde mesleği “kahveci teb’ası” olarak zikredilmektedir. Bu işinden geliri ise 250 kuruş olarak kayda geçmiştir.

Aynı mahallenin 56. hane reisi Dursunoğlu Ahmed bin Hüseyin “Topçu Asâkir-i Şahâne tekaüdlerinden olup bâ-berât-ı şerîf şehriye kırk gurus sadaka-i şahanesinden”, senelik 480 kuruş emekli maaşı almaktadır. Ancak kayıtlarda “çerci esnafı” olarak geçmektedir. Bu işinden geliri 500 kuruş olarak gösterilmiştir.

Köylerin geneline bakıldığında tekaütlerin tamamına yakınının askerlikten olduğu görülür. Çağış divanı hane 1’de yer alan kişi erbab-ı ziraattendir. Belge’de : “Merkûm 55 tarihinde silk-i askeriden ihraç ile yedinde bulunan mu’âfiyet emr-i âlişânında ibraz etmiş olduğundan sene-i sabıkada vergü tarh olunmamış ve şehriye 20 gurus tekaüdlük mâ’aş Bolu emvâlinde alageldiği” kaydı yer almaktadır. Bunların dışında Kösreli köyü hane 7, numara 2’de yer alan kişinin “Asâkir-i Nizâmiye tekaüdlerinden” olduğu vurgulanırken aylık 80, yıllık 960 kuruş emekli maaşı aldığı kaydedilmiştir. Haşad köyünde 37. hane reisi hem erbab-ı ziraatten hem de tımarlı sipahi tekaütlerindendir.

Demirciler Mahallesi 34. hane, numara 5’te yer alan “etmekçi halifesi” için “merkûm Ali Bey’in 246 senesi bâ-berât-ı âli beher mâh yirmişer gurus ihsân-ı şahâne ile tekaüd olduğu” ibaresi yer almaktadır.

8. Gerede’de Gayrimüslim Nüfus

“Gayrimüslim” tabiri genel olarak Müslümanlar dışındaki tüm grupları ifade etmektedir. İslâmî literatürde gayrimüslimler “ehli kitap olanlar ve olmayanlar” şeklinde tasnif edilirler.

Altı asrı aşan bir sürede, üç kıtaya yayılmış bir coğrafyada, Müslüman ana unsurun yanında çeşitli ırk, din, dil ve örf âdete sahip unsurları ahenk içinde bir arada tutmayı başarmış olan Osmanlı Devleti’nin insanlığın birlikte yaşama kültürüne olan katkısı, Türk ve dünya tarihi açısından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimler İslam zimmi sistemi içerisinde değerlendirilmiş ve fethedilen bölgedeki vaziyetleri üzere kendi gelenekleri doğrultusunda serbest bırakılmışlardır.

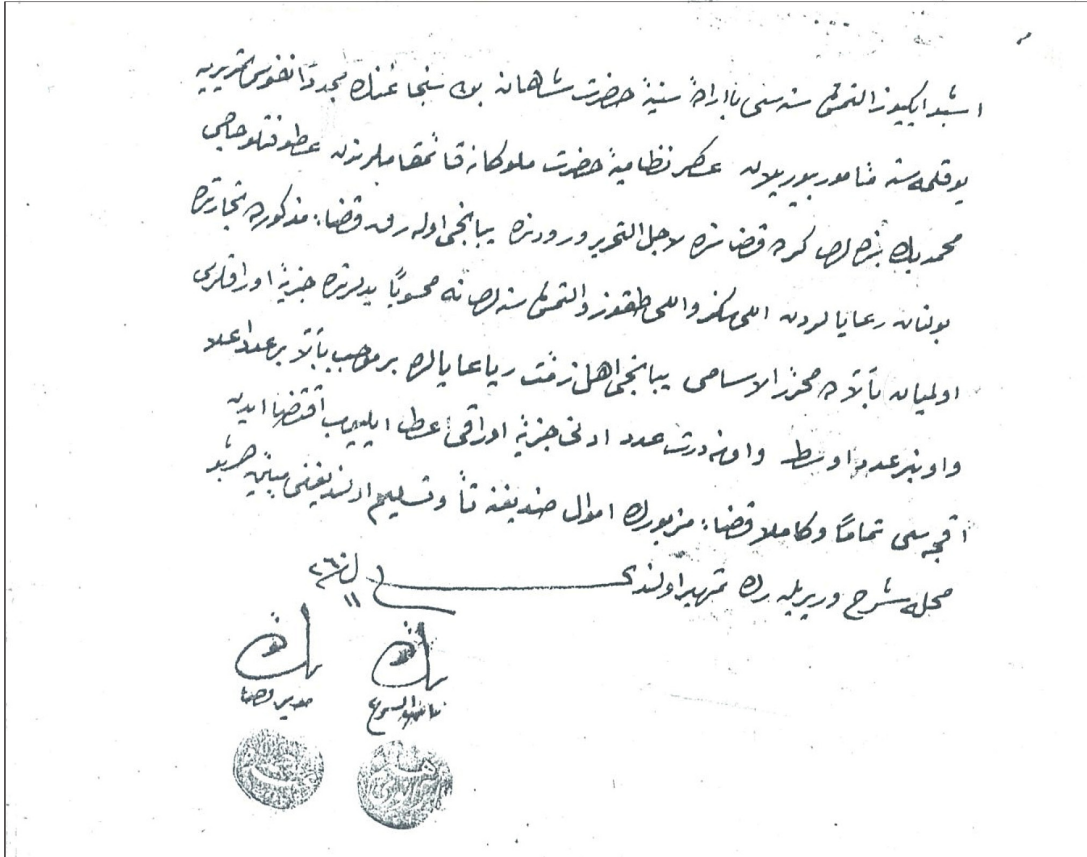
Osmanlı yönetimi 1831’de gerçekleştirdiği ilk nüfus sayımından itibaren tebaasını adeta bu nüfus kayıt sistemi üzerinde denetim altında tutmaya çalışmıştır. Her hanede çalışabilir durumdaki erkek nüfusun nereye gittiği, mesleği, yıllık kazancı ve vermekle mükellef olduğu vergi miktarı, hastalık vesair gibi sebeplerden ötürü çalışamaz durumda ise bunlara ilişkin açıklayıcı bilgilere bu nüfus kayıtlarında yer verilmiştir. II. Mahmut ilk nüfus sayımını yaptırarak, İslam nüfusunun sayısını askerlik bakımından, Hristiyan nüfusun sayısını vergi bakımından öğrenmeyi amaçlamıştır. Gayrimüslim reayaya ait idari anlamdaki tanımlama Tanzimat’la değişiklikler gösterir. Böylece onlar ferdi değil de millet olarak görülmeye başlanmıştır. 1830 yılında Katolikler, 1835 yılında Yahudiler, 1850 yılında Protestanlar ayrı bir millet olarak kabul edilmişlerdir.

Tanzimat’ın ilânından sonra askeri ve malî alanda yapılan düzenlemelerin, yeni bir nüfus sayımını gündeme getirmesi üzerine ülkede yaşayan Müslim ve gayrimüslim erkek nüfusunun tespiti kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine yapılan nüfus sayımında daha önceki uygulamalarda olduğu gibi sadece erkek nüfusun yazıldığı görülmektedir ve bu sayım Gerede’de H.1260 M. 1840 yılında gerçekleştirilmiştir.

1844 tarihli Gerede Temettuat Defterleri’nde gayrimüslim nüfusa rastlanmamıştır. Defterlerin tam olmaması nedeniyle Gerede’de gayrimüslimlerin yaşayıp yaşamadıklarını bilmek mümkün değildir. Ancak 1844 tarihli cizye defterinde cizye yükümlü sayısı 26, cizyeleri olarak da 600 kuruş verilmiştir.¹³⁹ Tarihi süreç içinde Gerede’de gayrimüslimlerin sayılarının çok fazla olmadığı söylenebilir. Arşiv bilgilerine göre 1831 yılında 5’i yerli ve 81’i yabancı olmak üzere 86 Rum sayılmıştır. 1836 Nüfus Yoklama Defteri’nde 107 Rum; 1837 yılında yine aynı defterde bu sefer 93 Rum kayda geçmiştir.^{140 a}

1831'den 1836'ya kadar geçen 5 yılda Rum nüfusunda büyük bir artış veya eksilme görülmemiştir. Ancak 1836'da bu zimmi grupta hissedilir şekilde bir artış vardır. Bir önceki yıl yani 1835'te 78 olan gayrimüslim sayısı 1836'da 107'ye yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda ise düşüş görülmektedir.

1840 Gerede Nüfus Defteri'nde de gayrimüslime rastlanmamıştır. Diğer taraftan 1888 tarihli Kastamonu Salnamesi'nde 154 gayrimüslimin varlığından söz edilmektedir.^{140 b} Bunlardan 124'ü Rum, 7'si Ermeni ve 23'ü de Katolik'tir. Bu bilgileri 1831-1846 yılları arasındaki cizye yükümlülerinin sayısını veren Osmanlı Arşiv Belgeleri de desteklemektedir.¹⁴¹ Öte yandan Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi'nde¹⁴² XIX. asrın sonlarında 40-50 kişi kadar bir Hristiyan nüfusundan bahsedilmekte ve bunların da zaman zaman ticaret amacıyla buralara geldikleri dile getirilmektedir. Gelen gayrimüslimlerden İslâm dinini seçenler de olmuştur.*

1844 yılı Cizye Defteri'nin Gerede ile ilgili sayfasının bir bölümü
Kaynak: B.O.A., Maliye Nezareti Cizye, D. No. 340.

¹³⁹ BOA, Maliye Nezareti Cizye, D.nu.340, s. 5

^{140 a} BOA, Maliye Nezareti Ceride, D.nu.219, s. 15

^{140 b} 1306 tarihli Kastamonu Salnamesi, s. 419

¹⁴¹ İrfan Aycan, Geçmişten Günümüze Tarih Boyunca "Gerede", Geçmişten Günümüze Gerede, Gerede, 2000, s.15

¹⁴² Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi, (h.1334/ m. 1916) hzl. Hamdi Birgören, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 238

* Buna bir örnek 19 Şubat 1863'de Gerede'de Meclis-i Şer-i'de bir Yahudi'nin İslâm'a geçişinin onaylanmasıdır.

9. Gerede’de Eğitim ve Vakıflar

9.1 Gerede’de Eğitim

Osmanlı Devleti’nde yüzyıllarca geleneksel eğitim ve öğretim anlayışı ve sistemi hâkim olmuştur. Esasen İslamî nitelikli olan bu sistemin ilk basamağını da medreseler oluşturunuyordu. Zamanla örgün genel eğitim sıbyan- ibtidaî mektepleri ve rüştiyelerde, din eğitimi de medreselerde verilmiştir. Osmanlının son döneminde bu eğitim kurumlarından mektepler “*Maarif Nezareti*”ne, medreseler de “*Şeyhülislamlık*” makamına bağlanmıştır.¹⁴³

9.1.1 Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti’nde sıbyan mekteplerinin ekserisi mahalle caminin yanında yahut çok yakının-da inşa edilirdi. Çünkü mektebin hocalığını cami imamı, hocanın yardımcılığını da caminin müezzini üstlenmekteydi.¹⁴⁴

Sıbyan mektepleri, Osmanlı kent ve kasabalarında en yaygın eğitim öğretim kurumlarıydı. Daha çok bir caminin ya da hayır kurumunun yanında açılırdı. Mahalle temelinde kurulduğu için mahalle mektebi de denen bu okullara başlama yaşı, ebeveyn ve hocanın kararıyla olurdu. 4 yaşında da 10 yaşında da başlanabilirdi.¹⁴⁵

İlk tahsil veren sıbyan mektepleri, 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuyup yazma, bazı dinî bilgiler ile dört işlemden ibaret olan hesap dersleri verirdi. Tahsil süreleri hakkında kesin bir şey söylenilmese de genellikle 4 yıllıktı. Karma olan sıbyan mekteplerinde kızlarla erkek çocuklar aynı sınıfta, fakat sınıfın iki ayrı tarafında grup olarak oturlardı.¹⁴⁶

Hoca, derecelerine göre öğrencilerle gruplar halinde ilgilenirdi. Bu arada öğrenciler de ya yazı yazarlar ya da istirahat ederlerdi. Eğitim -öğlede yemek ve namaz arası hariç- kesintisiz devam ederdi. Mekteplerde öğretimin yanında terbiyeye de önem verilirdi. Suç işleyen veya yanlış davranışta bulunan çocuk cezalandırılırdı. Mahalle mektebi mahallenin ayrılmaz bir parçasıydı. Bunu gösteren en ilginç uygulamalardan biri de öğrencilerin ilkbaharda mahalle halkı ile birlikte mesirelere gitmeleri idi. Mahalle mektebini bitirenler kabiliyetliyseler medreseye girerlerdi. Yeteneği veya durumu uygun olmayanlar da bir sanat öğrenirdi. Mektebin bütün masrafı mahalle halkı tarafından karşılanırdı.¹⁴⁷

Sıbyan mekteplerinin karakteristik özelliği tek odalı, ahşap veya kâğır yapılar olmasıydı. Öğrencilerin su içme, tuvalet gibi ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan çeşme ve tuvalet bahçede olup gerekli malzemelerin yerleştirildiği depo da bahçenin uygun bir yerinde bulunurdu.¹⁴⁸

142 *Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi*, (h.1334/ m. 1916) hzl. Hamdi Birgören, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008, s.238.

143 Seyfettin Erşahin, *Osmanlıların Son Döneminde Gerede’de Örgün Eğitim-Öğretim*, Geçmişten Günümüze Gerede, Gerede, 2000, s. 75

144 Yavuztürk, agt, s.25.

145 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.VI, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.546-547.

146 Tolga Uslubaş - Yılmaz Keskin, *Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Kayhan Matbaası, İstanbul, 2007, s.533.

147 Resul Kesenceli, *Osmanlı’da Çocuk Eğitimi*, Somuncu Baba Aylık İlim-Kültür ve Edebiyat Dergisi, Sayı.96, Ekim 2008, s.44-45

148 A. Zeynep Ahunbay, “*Mektep*”, DİA, C.XXIX, Ankara, 2004, s.7.

Kare ve dikdörtgen planlı olan dershanelerin bir duvarında ocak bulunur, mekân alt ve üst pencerelemlerle yeterli düzeyde aydınlatılırdı. Dershanenin zeminden yüksek tutulması rutubetten korunmak içindi. Dersler, yazın genellikle bahçede, kış mevsimindeyse dershanede yapılırdı. Çocuklar ayakkabılarını çıkarak dershaneye girerlerdi. Ayakkabıların konulduğu yer, oturlan döşemeden daha aşağıda olurdu.¹⁴⁹

Dershanelerin duvarlarında kitap ve diğer gereçlerin konulup saklandığı nişler¹⁵⁰ inşa edilirdi. Ders sırasında hoca, minder üzerine; öğrencilerse bir halka oluşturarak yere, genellikle hasır serilmiş döşemenin üstüne oturur ve rahle üzerine konulan kitapları okurlardı. Dersini vermek için her öğrenci hocanın veya yardımcısının önüne giderek hazırladığı bölümü okurdu.¹⁵¹

9.1.2 Medreseler

Gerede merkezinde kazanın en önemli eğitim kurumlarından biri de medreselerdir. Medrese, Osmanlı'da orta ve yüksek öğretimin yapıldığı eğitim kurumlarının genel adıdır. Medreselerde ders verenlere "müderri", onların yardımcılara da "muid"¹⁵² denilirdi.

Belgelere göre kazada bulunan üç medresenin isimleri şunlardır:

1. Medrese-i Atik: Orta Mahalle'de yer alan bu medrese Sultan Yıldırım Beyazıt Han (1360-1403) tarafından açılmıştır.¹⁵³
2. Medrese-i Cedid: Müderrisi, müderris'in-i kiram'dan Saidüddin Efendi'dir. Demirciler Mahallesi'nde yer alan bu medresenin kurucusu 1321 -VI. defa- tarihli Maarif Salnâmesi'nde merhum Kamil Bey geçmektedir.¹⁵⁴ Öğrenci sayısı ise 197'dir. 1334 tarihli Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi'nde ise bu medresenin kurucusunun Kapıcıbaşılardan Hacı Ahmed Ağa olduğu olduğu ve Nazif Efendi'nin 20-25 odalı olarak tekrar inşa ettirdiği kaydedilmektedir.¹⁵⁵
3. Sultan Mecid Medresesi: Müderrisi, Müftizade Mehmed Necib Efendi'dir.

Kazada görev yapan üçüncü müderris Hasan Efendi bin İsa'nın hangi medresede müderrislik yaptığı tahrirlerde yazılmamıştır. Ancak onun Medrese-i Atik'te görevli olması akla gelen bir ihtimaldir.

9.2 Vakıflar

Vakıf kelimesi lügatte durdurma, alıkoyma, bağlama anlamlarına gelmektedir. İstilahî anlamı ise yararı kullara ait olmak üzere bir malı kendi mülkünden çıkararak Allah (c.c) yolunda harcamaya tahsis etmektir.¹⁵⁶

9.2.1. Gerede'de Vakıflar

Sultan I. Murat döneminde Gerede'de bir kervansaray yapıldığını, Sultan Beyazıt döneminde de birçok vakfın kurulmuş olduğunu vakıflar arşivindeki belgelerden öğrenmekteyiz.¹⁵⁷ Bu han ve kervansaraylarda, âyende ve revende dediğimiz, gelip geçen yolculara bedava sağlık konusunda hizmet verecek bir tabip, eczacı ile nebatat (ilaç deposu) ve yolcuların hastalanan hayvanlarına bakmak üzere de bir baytar bulundurulmaktaydı.¹⁵⁸

149 Ahunbay, , age, s.7.

150 Niş, duvara açılan derinliği az oyuk, göz. Bk. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2005, s.2355.

151 Ahunbay, age, s.7.

152 Muid, medreselerde müzakerecilik edenler ve müderris muavini mertebesinde kullanılan bir tabirdir. (Bk. Pakalın, age, C II, s.573)

153 Erşahin, agm, s.77

154 Erşahin, agm, s.77

155 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi, s.239.

156 Pakalın, age, C. III, s.577

157 Kâmil Şahin, *Geredeli Hekim İshak Efendinin Bilimsel Yönü, Geçmişten Günümüze Gerede*, Gerede, 2000, s.117.

158 Şahin, agm, s.117

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivleri ile Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivindeki defterden, Yıldırım Beyazıt'ın yardımıyla Gerede'de vakıfların kurulduğu ve bu vakıfların desteği ile medreselerin inşa edildiğini öğrenmekteyiz.¹⁵⁹ Gerede'deki medrese vakfı İsmehan Şah Hatun¹⁶⁰ tarafından Kudüs'te bulunan medresesine Gerede'nin Çayvıran ve Avşar adlı köylerinden toplam 9838 akçe toplanmıştır.¹⁶¹

Gerede'nin en büyük ve en eski camisi olarak zikredilen Yıldırım Beyazıt Cami ilk olarak H. 802/ M. 1399 yılında Yıldırım Beyazıt Han tarafından inşa ettirilmiştir.¹⁶² Yıldırım Beyazıt, Gerede Cami olarak da anılan bu camiye gelir temin etmek maksadıyla bir de hamam yaptırmıştır.¹⁶³ Ancak 16. yüzyıl ortalarında Gerede'nin yer değiştirmesinden dolayı hamam gelir getirmez olmuş ve harap kalmıştır.¹⁶⁴ Bunun üzerine bir kervansaray ve sekiz dükkân yapıp kirası camiye vakfedilmiştir.¹⁶⁵

16. yüzyıl vakıf camileri içinde yer alan Çoğullu Cami, Çoğullu köyündedir. Gerede'nin Avşar köyünde altı mudluk¹⁶⁶ yer¹⁶⁷ ile Çağa'da bir çiftlik vakfı olup 245 akçe¹⁶⁸ geliri bulunmaktadır.¹⁶⁹ Diğer vakıf cami Külef divanı Cuma Mescidi'dir. Gerede nahiyesinin Külef divanı köyündedir. 24 nefer reayası olan 20 mudluk vakıf yerden 1920 akçe geliri vardır.¹⁷⁰ Sadreddin divanı Cuma Mescidi, Gerede nahiyesinin Sadreddin divanı köyündedir. II. Murad devrinden, Çökçeköğulları yeri denilen ve 1029 akçe geliri olan yer bu mescidin vakfıydı.¹⁷¹

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuş olan Şemsi Ahmed Paşa'nın Gerede kazasında bir vakıf eseri yaptırmış olduğu İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde¹⁷² bulunan vakfiyedeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁷³ Paşa'nın Gerede'de ticaret yolunun kenarında on sekiz odalı bir han bina ettirdiği vakfiyesinde belirtilmektedir.¹⁷⁴ Vakfiyeden öğrendiğimize göre, Şemsi Paşa tarafından inşa ettirilen bu han, diğer hanlardaki bütün özellikleri taşımaktadır.¹⁷⁵

159 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 1993, s.175; İbrahim Geyik, *Geredeli İshak bin Murat, Geçmişten Günümüze Gerede, Gerede*, 2000, s.109.

160 Yavuz Sultan Selim'in kızı, Vezirazâm Lütfi Paşa'nın hanımı olması muhtemeldir. Bk. Taş, *agt*, s.174-175.

161 Taş, *agt*, s.175

162 *Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi*, s.239.

163 Taş, *agt*, s.186

164 Belgede "Nefs-i Gerede'de Bâyezid-i Hüdavendigâr -nevverallahu merkadehu- bir hamam ve bir cami'-i şerifi var, hamamı camiye vakfetmiş, hamam harâba müteveccih olup yevmi bir akçaya dutulur, mezkûr cami'in imamı tasarruf eder, eski defter sureti budur. Haliyen harâb olub şehri-i Gerede evvelki yerinden aşağıya inmek emrolunduğu sebebden kimseye nesne hâsıl olmaz imiş..." denilmiştir. (Bk. Taş, *agt*, s.51).

165 Taş, *agt*, s.186.

166 Mud, ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. (Bk. Pakalın, *age*, C.II, s.597)

167 Kenan Ziya Taş, "yer" in bir zirâi saha olduğunu, buradan elde edilen vergilerin yüklendiği üniteye karşılık geldiğini belirtmektedir. (Bk. Kenan Ziya Taş, *Bolu Sancağındaki Candaroğulları Vakıfları*, OTAM, Sayı: 4, Ankara, 1993, s.366).

168 Akça, vaktiyle tedavül eden gümüş paranın adıdır. Beyaz sikke demektir. (Bk. Pakalın, *age*, C.I, s.32)

169 Taş, *agt*, s.184

170 Taş, *agt*, s.196

171 Taş, *agt*, s.196

172 Şemsi Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, 737/13.

173 Mehmet İnbaşı, *Şemsi Paşa Vakfiyesi*, Atatürk Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Şemsi Tekin Özel Sayısı, Sayı.27,Erzurum, 2005, s.262

174 Bu durum vakfiyede, "... vâkıf-ı ârif-i müşârün-ileyh kasaba-i mezbûrede dahi on sekiz ocaklı bir hân-ı cedîd (?) bina idüb... Ve bu zikir olunan han-ı'l-imâre ki sair 'amaire lazım olan ebniyei müştemildir." şeklinde kaydedilmiştir. (Bk. İnbaşı, *agm*, s.263).

175 İnbaşı, *agm*, s.263.